

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Hüseynov Vüsal Zahid oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A)

**« Xarici ticarətin tənzimlənməsinin qeyri-tarif metodları və onun
təkmilləşdirilməsi »**

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060411 «Dünya iqtisadiyyatı»

İxtisaslaşma:

«Gömrük işinin təşkili»

***İş müdafiəyə təqdim
edilmək üçün buraxılmışdır***

Magistratura Mərkəzinin
direktoru

prof. Q.N.Manafov

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

Rəh. Prof A.Ş.Şəkəraliyev

Dos.M.M.Aslanova

Kafedra müdiri prof. A.Ş.Şəkəraliyev

BAKİ 2017

Giriş

FƏSİL I.Qloballaşma şəraitində xarici ticarət siyasətinin nəzəri metodoloji əsasları

1.1.Xarici ticarət siyasətinin mahiyyəti və onun nəzəri məsələləri

1.2.Müasir şəraitdə xarici ticarətin tarif və qeyri-tarif tənzimləmə metodları

FƏSİL II.Xarici ticarətin tənzimlənməsinin dünya təcrübəsi və onun Azərbaycanda tətbiqi məsələləri

2.1.Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji prinsipləri

2.2.Xarici ticarətin tarif və qeyri-tarif metodları ilə tənzimlənməsinin istiqamətləri

FƏSİL III.Xarici ticarət əməliyyatlarının aparılması və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1 Xarici ticarət sövdələşmələri və onların həyata keçirilməsi

3.2 Ticarətin tənzimlənməsinin qeyri-tarif metodları və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Nəticə

Ədəbiyyat

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli şəkildə integrasiyasının təmin olunması Ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biridir. Ölkə iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatında yeri ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, təbii və iqtisadi potensialının həcmi ilə müəyyənləşir.

Belə ki, xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi xüsusilə də qeyri-tarif tənzimlənməsinin geniş öyrənilməsi, mövcud iqtisadi konyekturada uğurla reallaşdırılması və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli integrasiyasının təmin olunması məqsədilə onun tənzimlənməsi dissertasiyanın mövzusu kimi olduqca aktualdır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Hal-hazırda ölkəmizin qarşısında dünya iqtisadiyyatına integrasiya olunmaq, dünya bazarına çıxmaq və onun gələcəkdə fəal subyektinə və iştirakçısına çevrilmək, hazırki beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin imkanlarından daha səmərəli istifadə etmək kimi mühüm vəzifələr durur. Belə ki, dissertasiyanın mövzusu xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş və müxtəlif zamanlarda müxtəlif ölkələrin iqtisadçıları tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Dünya iqtisad elminin nümayəndələri: A.Smit, A.Marşall, J.B.Sey, C.Keyns, F.Xayek, Y.Kornai, Rusiya iqtisadçıları A.N.Boqatka, A.V.Busiqlin, A.O.Blinov, Q.A.Qemmerlinq, B.Y. Qorfinkel, Respublikamızın iqtisadçı alimləri: A.Ş.Şəkərəliyev, Z.Ə.Səmədzadə, M.A.Əhmədov, T.Ə.Quliyev, Q.N.Manafov, M.X.Meybullayev, və digərləri ixrac potensialı, onun formalaşması xüsusiyyətləri və gömrük-tarif tənzimlənməsi istiqamətlərinə aid elmi və praktiki əsərləri əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi reallıqlar kontekstində dissertasiya mövzusunun öyrənilmə səviyyəsi beynəlxalq əmək bölgüsü, XİF-in xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsi, ölkə iqtisadiyyatın ixrac yönümlü inkişafı və bu sahədə işlək dövlət tənzimlənməsi sisteminin mövcudluğu baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məqsəd və vəzifələri. İşinin məqsədi ixrac potensialı və onun tənzimlənməsinin iqtisadi problem kimi nəzəri-metodoloji analizi əsasında onun mövcud durumunun öyrənilməsi, inkişaf imkanlarının aşkarlanması, onun elmi baxımdan araşdırılaraq əməli təklif və tövsiyələrin işlənilməsindən ibarətdir. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün isə nəzəri və təcrübi səpkidə göstərilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- 1) Qeyri-tarif metodu və onun tənzimlənməsinə həsr edilmiş fikirlərinin müqayisəli təhlili əsasında onların ümumiləşdirilməsi və mülahizələrin irəli sürülməsi;
- 2) Ölkə iqtisadiyyatın formalaşmasında ixrac potensialının inkişaf etdirilməsinin və tənzimlənməsinin vacibliyinin müəyyən edilməsi;
- 3) Ölkədə bazar iqtisadiyyatı dövründə ixrac potensialı və onun xüsusiyyətlərinin, tərkib hissələrinin və ona təsir edən obyektiv və subyektiv amillərin müəyyən edilməsi;
- 4) İşdə xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarif tənzimlənməsi araşdırılmışdır;
- 5) Respublikada ixrac yönümlü istehsal sahibkarlığının investisiya təminatının xüsusiyyətlərini araşdıraraq bu sahəyə maliyyə qoyuluşlarının artırılması yollarının aşkarlanması;
- 6) Respublikamızın xarici ticarət əlaqələri və onun tənzimlənməsi problemləri ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış və praktiki əhəmiyyətə malik olan təkliflərin və tövsiyələrin irəli sürülməsi.

İşin predmeti. İşin predmetini Azərbaycanın ixrac potensialının hərtərəfli öyrənilməsi və onun dünya bazarındakı yerinin öyrənilməsi təşkil edir.

İşin obyektı. İşinin obyektinə aiddir:

1. Respublikamızın ixrac potensialının mövcud iqtisadi şəraitində uğurla reallaşdırılması yollarının müəyyən edilməsi;
2. Ölkədə qarşıda duran bir sıra problemlərin həllinə nail olmaq məqsədilə gömrük – tarif tənzimlənməsi kimi mühüm məsələlər təşkil edir.

İşin nəzəri və metodoloji əsasları.

İşin nəzəri əsasını bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət əlaqələri və onun tənzimlənməsi haqqında fikirlər, respublikanın iqtisadi inkişafında onun rolunu əks etdirən hökumətin qərar və sərəncamları, Respublikada daxili və xarici investisiyalar haqqında müxtəlif konseptual yanaşmalar, eləcə də Azərbaycan Respublikasının bu sahədə qanunvericilik aktlarının təhlili ilə bağlı sənədlər toplusundan ibarətdir.

Dissertasiyada tədqiq edilib öyrənilməsi prosesində təhlil və sintez, deduksiya və induksiya, sistemli yanaşma metodu, və statistik üsullardan geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Müasir şəraitində ixrac potensialı və onun tənzimlənməsi ilə əlaqədar problemlər nəzəri-metodoloji baxımdan öyrənilərək araşdırılmış və elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür:

1. Ölkənin xarici ticarət əlaqələri və onun tənzimlənməsinin qeyri-tarif metodları əsaslarında araşdırılmış və yeni reallıqlarda nəzəri baxımdan ümumiləşdirilmişdir;

2. Ölkənin Xarici ticarət əlaqələri və onun formalaşmasının ilkin şərtləri və inkişafı problemləri müəyyən edilmiş, həlli yolları araşdırılmış;
3. Respublikanın ixrac potensialının struktur təhlili verilmiş, mövcud potensial imkanları aşkara çıxarılmış və gələcək inkişafına dair təkliflər hazırlanmışdır;
4. Ölkədə xarici ticarət əlaqələri və onun qeyri-tarif tənzimlənməsi məsələləri tədqiq edilərək onlara investisiyaların yönəldilməsi yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında ixrac potensialının rolu, qeyri-tarif tənzimlənməsinin əhəmiyyəti təhlil edilərək onun səmərəli inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin istiqamətləri barədə əməli təkliflər irəli sürülmüşdür.

I FƏSİL. QLOBALLAŞDIRMA ŞƏRAİTİNDƏ XARİCİ TİCARƏT SİYASƏTİNİN NƏZƏRİ – METODUNUN

1.1.XARİCİ TİCARƏT SİYASƏTİNİN MAHİYYƏTİ VƏ ONUN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Dünyada beynəlxalq əmək bölgüsünün formalaşmağa başladığı dövrdən etibarən siyasətçilər və iqtisadçılar həm ayrı-ayrı ölkələr, həm də bütövlükdə dünya təsərrüfat əlaqələri baxımından xarici ticarətin yaranma səbəblərini, onun inkişafına təsir göstərən amillər toplusunu və iqtisadi inkişafa nail olmaqdan ötrü dövlətin nə cür ticarət strategiyası olmalıdır. Hadisələrin bu şəkildə təkamülü eyni zamanda, xarici ticarət siyasətinə müəyyən baxışların əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Mövcud ədəbiyyatlarda «**xarici ticarət siyasəti**» termini müxtəlif formada verilsə də iqtisadçılar arasında onun mahiyyətinə dair əsaslı fikir ayrılığı yoxdur.¹ Xarici ticarət nəzəriyyələrinin tətbiqi nəticəsində gəldiyimiz qənaət belədir ki, xarici ticarət siyasəti ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olub, ticarət – iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinə istiqamətlənmişdir.

Xarici ticarətin siyasəti hökumətin xarici ticarəti, daxili və xarici investisiyaları məhdudlaşdırması və stimullaşdırması istiqamətində gördüyü tənzimləmə işlərini əhatə edir. Daha geniş mənada xarici ticarətin siyasəti dedikdə isə hökumətin istehsal amillərinin hərəkət sürətinə və istiqamətinə, ticarətin həcminə və quruluş formalaşmasına təsir göstərən tədbirlərin məcmusu başa düşülür. Bu mənada tərif yalnız gömrük siyasətini deyil, eyni zamanda pul-kredit və valyuta-maliyyə siyasəti kimi geniş məsələləri əhatə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarətin siyasəti çox vaxt xarici iqtisadi siyasətlə eyniləşdirilir. Belə ki, Q.Haberlər qeyd edir ki, «xarici ticarət siyasəti – hər

¹ Tom Neş XTS-nin 20-dən çox tərfi verildiyini bildirir

hansı bir ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrini tənzimləyən bütün sahələri əhatə edir». Belə ki, xarici iqtisadi siyasət anlayışına daha yaxın olub, çox ümumi xarakter daşıyır. S.Mid isə xarici ticarətin siyasəti dedikdə, tədiyyə balansında əks olunan əməliyyatlara birbaşa nəzarət məqsədi güdən tədbirləri nəzərdə tutur. Belə ki, bu cür yanaşmada daxili vergilər, subvensiya və dotasiyaların beynəlxalq ticarətə birbaşa təsir imkanı nəzərə alınmır. İqtisadçı B.Belaşanın əsərində təklif edilən tərifdə isə xarici ticarətin siyasəti çərçivəsi yalnız idxal və ixracda tətbiq edilən tariflər, miqdar məhdudiyyətləri və subvensiyalarla məhdudlaşdırılır. Həqiqətdə isə xarici ticarətin siyasəti tədiyyə balansının cari əməliyyatlar hesabındakı idxal və ixrac əməliyyatları ilə bağlı bütün hökumət qərar və fəaliyyətlərini özündə birləşdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarətin siyasəti növdə, makro və mikro səviyyədə nəzərdən keçirilir. Belə ki, dövlət, müəssisə, fiziki şəxslər və Trans Milli Korporasiyalar səviyyəsində həyata keçirilən xarici iqtisadi əlaqələr kəmiyyət və keyfiyyət baxımından xeyli fərqlənir. Xarici ticarətin siyasəti ölkə və müəssisə səviyyəsində fərqləndirməklə, dövlətin xarici ticarət fəaliyyətinə müdaxilə dərəcəsinə uyğun olaraq hər bir səviyyə üzrə xarakterik cəhətləri aydınlaşdırmaq labüddür. Tədqiqatlar göstərir ki, xarici ticarətin təhlili əsasında belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, milli iqtisadiyyat səviyyəsində xarici ticarətin siyasəti dedikdə, ticarət partnyoru olan ölkələrin də maraqları nəzərə alınmaqla dövlətin mal, xidmət və informasiyalar üzrə beynəlxalq mübadilənin inkişafı və tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş gömrük və hüquqi tədbirlər sistemi nəzərdə tutulur. Burada xarici ticarətin siyasəti əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət özünün gömrük sərhəddini keçən əmtəə, xidmət, kapital və informasiya axınını öz ölkəsinin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakından daha çox mənfəət əldə etməsi məqsədi ilə həyata keçirilir.

Respublikada müəssisə və fiziki şəxsləri əhatə edən makrosəviyyədə isə xarici ticarətin siyasəti, bu subyektlərin xarici bazarlara çıxması və nəticədə, beynəlxalq mübadilədən daha çox iqtisadi səmərə əldə edilməsi məqsədi ilə dövlətin əlverişli şərait yaratmaq istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlər sistemini əhatə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarətin siyasəti həm ayrılıqda ölkə, həm ölkə birlikləri, həm də çoxtərəfli şəkildə həyata keçirilə bilər. Əhatə dairəsi və dövlətlərin beynəlxalq mübadilənin tənzimlənməsinə təsir imkanları baxımından xarici ticarətin siyasəti birtərəfli, ikitərəfli, regional və qlobal (beynəlxalq) olmaqla fərqləndirilir. Dünya ölkələri ilə beynəlxalq mübadilə proseslərinin tənzimlənməsində dövlətin iştirakını məşhur iqtisadçı M.Korden özünün əsərlərində geniş əks etdirmişdir. O göstərir ki, tənzimlənmə vasitələri hökumət tərəfindən birtərəfli qaydada, ticarət partnyorları ilə razılaşdırılmadan tətbiq olunduqda birtərəfli qaydada, ticarət partnyorları ilə razılaşdırılmadan tətbiq olunduqda birtərəfli xarici ticarətin siyasəti həyata keçirilir. Belə ki, xarici ticarətin siyasəti ölkələri arasında siyasi münasibətlərin gərginləşməsinə qaydada həyata keçirən ikitərəfli, çoxtərəfli razılaşmalara əsaslanır. Belə ki, beynəlxalq və regional olmaqla bir-birindən fərqləndirilir. Bu işdə ÜDTT, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu yaxından iştirakı nəticəsində formalaşan qlobal ticarət siyasəti istehsal amillərinin maksimum mobilliyinə və təbii və maliyyə resurslarının səmərəli bölgüsünə xidmət edir.

90-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq qlobal ticarət siyasəti himayədarlığın yumşaldılması, inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici ticarət siyasətinin liberallaşdırılması zəminində qurulmağa başlamışdır. Dünya ölkələrində liberallaşma tərəfdarları proteksionizmin birbaşa və dolaylı nöqsanlarını olması mövcuddur. Belə ki, çatışmazlıqlar ilk növbədə istehsal amillərinin ədalətsiz şəkildə bölüşdürülməsi daxili və xarici bazar qiymətləri arasındakı uyğunsuzluğun əmələ gəlməsi istehlakçıların rifah halının pisləşməsi ilə bağlıdır. Bəzən himayədarlıq qiymətin

əmələ gəlməsinin qeyri-rəqabət sistemi ilə bağlı olur. Belə ki, himayədarlığın dolayı zərəri isə resursların xidmət sahəsinə, lakin gəlir gətirən sahələrə yönəldilməsi ilə bağlıdır. Təcrübədə qaçaqmalçılıq, tariflərin ödənilməsindən yayınmaq halları mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, himayədarlığın yüksək həddi ölkəni elmi-texniki nailiyyətlərdən məhrum edir ki, bu da milli əmtəənin rəqabətətliliğini aşağı salır.

Xarici ticarətin siyasəti liberallaşdırılmasının və iqtisadiyyatın tam açılmasının əleyhdarları bəzi dəlliləri irəli sürürlər.

- Xarici ticarətin siyasəti liberallaşdırılması tədiyyə balansında və dövlət büdcəsində tarazlığın mənfi istiqamətə pozulması ilə özünü biruzə verir.
- Ölkədə liberallaşmanın iqtisadi artıma müsbət təsirinə dair əsaslı dəllillər yoxdur. Bəzi iqtisadçılar əksinə göstərirlər ki, iqtisadiyyat yeni sahələrin qorunması hesabına dirçəlir, ixracın genişləndirilməsi isə beynəlxalq ticarət sistemindəki tarazlığı süni şəkildə pozur.
- Ölkədə iqtisadiyyatın liberallaşmasına keçidin özü də dövlət üçün əlavə problemlər yaradır. Belə ki, işsizlik və mübadilə kursları aşağı olduğu üçün inflyasiyanın sürətini sürətləndirir.

Müasir dövrdə iqtisadçılar arasında liberal xarici ticarətin siyasəti (XTS) daha çox neftal XTS-nin formalaşdırılması ilə bağlı fikirlər yaranmaqdadır. Neytral xarici ticarətin siyasəti ixrac yönümlü və idxaləvəzləyici, eləcə də xarici iqtisadi fəaliyyət obyektii olmayan əmtəələr üçün bərabər stimulların yaradılmasını tələb edir.

Bundan əlavə daxili və xarici bazar üçün nəzərdə tutulmuş əmtəələrə eyni satış mühitinin formalaşdırılması aiddir. Hazırda liberallaşma isə daha çox bürokratik aparatın zəiflədilməsi yolu ilə xarici ticarət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması başa düşülür.

Xarici ticarətin siyasəti reallaşması nəticəsində mürəkkəb və kompleks xarakter daşıyan xarici ticarət rejimi meydana gəlir. Bundan əlavə xarici ticarət rejimi mübadilə obyektlərinin ölkə sərhəddinin keçməsinə tənzimləyən üsul və qaydaların məcmusunu əks etdirir. Göstərilənlərdən əlavə dünya və milli bazarlarda beynəlxalq ticarət əməliyyatları iştirakçılarının davranış qaydalarını müəyyən edir. Belə ki, xarici ticarət rejimi xarici ticarətin siyasəti çoxsaylı prinsip və qaydaları hesabına formalaşır. Bundan əlavə iqtisadi və təşkilati xarakterli tədbirlər, həmçinin xarici ticarətin siyasəti reallaşdırılması zamanı dövlətin istifadə etdiyi qanunverici normalar daxildir. Respublika və onun ticarət subyektləri beynəlxalq mübadilədə iştirakdan daha çox iqtisadi effekt əldə etmək üçün dövlət, əmtəə və xidmətlərin milli sərhəddən keçməsinə bütün mümkün vasitələrlə tənzimləməyə can atır. Hal-hazırda nəzərdə tutulmalı olan başlıca şərt ondan ibarətdir ki, bu da xarici ticarətin siyasətinin reallaşma mexanizmləri təkcə milli yox, həmçinin təcili olaraq maraqlara həyata keçirilməlidir.

1.2.MÜASİR ŞƏRAİTDƏ XARİCİ TİCARƏTİN TARİF VƏ QEYRİ-TARİF TƏNZİMLƏMƏ METODLARININ TƏTBİQİ

Ölkənin xarici ticarətin siyasəti özündən kompleks məsələləri cəmləşdirir.

Belə ki, xarici ticarətin siyasəti bir sıra prinsiplər vasitəsilə həyata keçirilir. Bu prinsiplər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Ölkənin XTS-nin işlənilib hazırlanması və reallaşması mexanizmləri;
- Mövcud beynəlxalq mübadiləni tənzimləyən metodlar, kontraktlar və normativ aktların olması;
- Ölkələrlə xarici ticarət əlaqələrinin hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsi;
- Mövcud xarici ticarətin tənzimlənməsinin institutsional təşkilatlarının nəzərə alınması

Belə ki, beynəlxalq təşkilatlar xarici ticarətin siyasəti işlənilib hazırlanması və onun reallaşdırılması mexanizmlərinin seçilməsi zamanı bir neçə vacib şərtin nəzərə alınmasını müvafiq hesab edir:

1. Ölkə iqtisadiyyatının müəyyən sahəsi üçün əldə olunacaq ümumi səmərə yaxud mümkün zərərin kəmiyyətə müəyyən edilməsi;
2. Ölkədə bazarın quruluşuna və oradakı rəqabətin təsiri;
3. Başqa ölkələrin mümkün cavab tədbirləri və bunların potensial təsirinə müəyyən olunması;
4. Ölkədə həyata keçirilən siyasətin milli və fəvqəlmilli maraqlara, iki və çoxtərəfli razılaşmalara uyğunlaşdırılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi siyasəti 4 əsas funksionu yerinə yetirir:

- Tənzimləyici funksiya;
- Müdafiə funksiya;
- İdxal və ixrac əməliyyatları üzərində nəzarət funksiyası;

- Fiskal funksiyası.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarətin siyasətinin vasitələrinin konkret olaraq hansı funksiyanı yerinə yetirməsi ölkənin inkişaf xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bunlardan ən başlıcası tənzimləyici funksiyadadır. Bu funksiya vasitəsilə resursların ixrac yönümlü, yaxud idxal əvəzləyici istehsal sahələrində təkrar bölgüsü həyata keçirilir, xarici ticarətin inkişaf üçün ötrü kapital cəlb olunur.

Ölkədə idxal və ixrac olunan malların qiymətinə etdiyi təsirin birbaşa və yaxud dolaylı olmasından asılı olaraq bu vasitələr tarif və qeyri-tarif olmaqla iki əsas qrupa ayrılır. Nəhayət xarici ticarətin siyasəti ayrı-ayrı vasitələrindən ya idxalın məhdudlaşdırılması, ya da ixracın gücləndirilməsi məqsədilə istifadə olunur. Belə ki, onların bir qismi idxalın, digər qismi isə ixracın idarə olunmasına görə müəyyən edilmişdir.

Xarici ticarətin siyasəti tarif və qeyri-tarif vasitələri kəmiyyət qiymətləndirilməsi baxımından fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Bundan əlavə gömrük tənzimlənməsi kəmiyyətcə dəqiq hesablanıla və qiymətləndirilə bilərsə, qeyri-tarif vasitələri müxtəlif iqtisadi məzmun və növ tərkibi baxımından yalnız təqribi qiymətləndirməyə malik olur, ona görə də qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin orta səviyyəsi adətən ixracın və ya idxalın məhdudiyyət altına düşən hissəsinin dəyəri kimi müəyyən edilir.

Ölkənin xarici ticarət siyasətinin əsas vasitələri²

Xarici ticarətin tənzimlənmə üsulları	Ölkədə ticarətin siyasəti aləti	Ölkədə tənzimlənmə obyektı	
I. Gömrük-tarif tənzimlənməsi	gömrük rüsumu tarif kvotası		İdxal ixrac
II. Qeyri-tarif tənzimlənmə sistemi			
1) miqdarvasitələri vasitələri	Kvotalaşdırma		idxal
	Lisenzialaşdırma	ixrac	
	«könüllü məhdudlaşdırma»	ixrac	
2) gizli himayəçilik	dövlət alışı sistemi		idxal
	yerli komponentlər üzrə qoyulan tələblər		
	texniki maneələr		idxal
3) maliyyə vasitələri	vergi və yığımlar		idxal
	Subsidiya	ixrac	
	ixracın kreditləşməsi	ixrac	
	Dempinq	ixrac	

Ölkələrin ticarət rejiminin xüsusiyyəti tarif və qeyri-tarif tənzimlənmə vasitələrinin kombinasiyası nəticəsində real məzmunu malikdir. Belə ki, bütün rüsumları ləğv etmiş, lakin eyni zamanda miqdar məhdudiyyətlərini qadağan səviyyəsində tətbiq edən ölkədə xarici ticarətin siyasəti liberal və yaxud sərbəst sayıla bilməz. Nisbətən açıq ticarət rejimi elə ölkədə təsadüf olunur ki, onun idxal gömrük rüsumlarının orta səviyyəsi 15%-dən az olsun və miqdar məhdudiyyətləri idxalın 30%-dən az hissəsini əhatə etsin.

² “Gömrük Məcəlləsinə” əsasən tərtib edilmişdir. Respublikamızın Xarici Ticarət Siyasətində

Qeyd etmək ki, vacibdir ki, Gömrük rusumunun tətbiqi zamanı ölkənin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq aşağıdakıların nəzərə alınması vacibdir:

1. Ölkədən idxal mallarının əmtəə strukturunun optimallaşdırılması;
2. Ölkədə idxal və ixrac, valyuta gəlirləri və valyuta xərcləri arasın da rəşional nisbətın gözlənilməsi;
3. Respublikada istehsalın xarici rəqabətin mümkün zərərli təsirindən qorunması;

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə gömrük rüsumları 3 funksiyanı yerinə yetirir:

- Fiskal – idxal-ixrac rüsumlarından əldə olunan vəsait dövlət büdcəsi gəlirlərinin əsas rol oynayır.
- Himayəçi - bu əsasən idxal rüsumlarına aiddir. Belə ki, bu üsulla yerli istehsal xarici rəqabətin zərərli vasitələrdən qoruyur.
- Tarazlaşdırma – ixrac rüsumlarına aiddir. Bəzi əmtəələrin daxili bazar qiyməti bu və ya digər səbəbdən dünya qiymətlərindən aşağı olduqda ixrac rüsumları həmin malın ölkədən kütləvi surətdə çıxarılmasına mane olur.

Ölkəmizdə aşağıdakı rüsum növlərindən geniş tətbiq edilir.

Respublikamızda gömrük rüsumlarının təsnifatı sxemi³

Təsnifatın əsas növü	Ölkədə rüsumların növləri və məzmunu		
1.Tutulma üsuluna görə	Advalor-gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanır	Spesifik-malın gömrük vahidinə görə müəyyən olunmuş konkret məbləğdir	Kombine olunmuş-əvvəlki iki rüsum növünün birgə tətbiqi zamanı istifadə olunur
2.Rüsumlaşdırılan obyektə görə	İdxal-ölkənin gömrük sərhəddini keçən idxal mallarından tutulur	İxrac-ölkənin gömrük sərhəddini keçən ixrac mallarından tutulur	Tranzit-müəyyən ölkənin ərazisindən daşınan mallara tətbiq olunur
3.Xarakterinə görə	Mövsümi-mövsümi xarakter daşıyan mallar tətbiq olunur	Antidempinq-mallar ölkəyə dünya bazar qiymətlərindən çox aşağı qiymətlərlə gətirilsə tətbiq olunur	Kompensasiya-malların müəyyən ölkəyə ixracı birbaşa yaxud dolaylı subsidiyalaşdırma ilə həyata keçirilən zaman tətbiq olunur
4.Mənşəyinə görə	Avtomat-orqanlarının birtərəfli qaydada çıxardığı qərara uyğun olaraq tətbiq edilir	Konvensiya-çoxtərəfli şəkildə müəyyən olunmuş razılaşma şərtlərinə uyğun olaraq tətbiq edilir	Preferensial-zəif iqtisadiyyatlı ölkələrə tətbiq edirlər

5.Gömrük dərəcələrinə görə	Daimi (sabit) – hökumət orqanları tərəfindən müəyyən olunmuş stavkalar şəraitdən asılı olmayaraq sabit qalır	Dəyişkən-dünya bazar qiymətləri, yaxud dövlət subsidiya və dotasiyalarının səviyyəsi dəyişdikdə tətbiq edilir	
6.Hesablanma üsuluna görə	Nominal-gömrük tarifində əks olunmuş tarif stavkasını əks etdirir	Effektiv-son məhsul üçün müəyyən olunmuş gömrük rüsumunun real səviyyəsini göstərir	
7.Mürəkkəb ilk dərəcəsinə görə	Birpilləli-idxal olunan məhsulların növündən, miqdarından və mənşə ölkəsindən asılı olmayaraq vahid stavka əsasında tətbiq olunur	Çocpilləli-tarif stavkaları ayrı-ayrı ölkələr, eləcə də malların miqdarı və növündən asılı olaraq fərqlənir	

³Mənbə: “Gömrük Məcəlləsi” B., 2012

Respublikada gömrük rüsumlarının təsnifatı sxemi (hesablama üsulu və mürəkkəblik dərəcəsinə)⁴

⁴ “Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi” B., 2013

I.Hesablanma üsuluna görə	Nominal-gömrük tarifində əks olunmuş tarif stavkasını əks etdirir	Effektiv-son məhsul üçün müəyyən olunmuş gömrük rüsumunun real səviyyəsini göstərir	
II.Mürəkkəb ilk dərəcəsinə görə	Birpilləli-idxal olunan məhsulların növlərindən, miqdarından və mənşə ölkəsindən asılı olmayaraq vahid stavka əsasında tətbiq olunur	Çoxpilləli-tarif stavkaları ayrı-ayrı ölkələr, eləcə də malların miqdarı və növlərindən asılı olaraq fərqlənir	

Ölkənin xarici ticarət strategiyası nöqteyi-nəzərindən, tətbiq olunan tariflərin forması və hətta ayrı-ayrı əmtəələr üzrə stavkaların səviyyəsindən daha çox ölkənin gömrük müdafiəsinin ümumi səviyyəsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün ölkələrdə tarif stavkaları differensiasiya olunub, onda gömrük müdafiəsinin nominal deyil, səmərəli , yəni həqiqi səviyyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tarifin səmərəlilik səviyyəsi – aralıq idxal mallarından tutulan rüsumları çıxmaqla son idxal mallarına qoyulan gömrük vergisinin mövcud səviyyəsi göstərir:

$$T_e = (T_n - A_x * T_{im}) / 1 - A$$

Düsturda:

T_e - gömrük müdafiəsinin səmərəli səviyyəsi;

T_n – son məhsul üzrə tarifin nominal dərəcəsi;

T_{im} – idxal elementlərinin nominal tarif dərəcəsi;

A_x – son məhsulun dəyərində idxal elementlərinin dəyərinin xüsusi çəkisi.

Belə ki, dünya ölkələrində tariflərin strukturu hazır məhsulun milli istehsalçıların mühafizəsinə yönəlib və xammal və materiallara idxalına heç bir maneə törətmir. Belə ki, *tarif eskalasiyası* – əmtəələrin emal dərəcəsi artdıqca onlara qoyulan gömrük rüsumunun səviyyəsinin də artımı xarici ticarət siyasəti mühüm vasitəsi hesab oluna bilər.

Tətbiq edilən idxal tariflə müəyyən ziddiyyətlərlə xarakterizə olunur. Bu məsələ bir tərəfdən yerli istehsalçılar beynəlxalq rəqabətdən qorunduqlarına görə üçün tarif tətbiq olunmasında maraqlıdırlar. Belə ki, həmin subyektlər özləri də istehlakçı olduqları üçün idxal əmtəələrin daha yüksək qiymətə əldə olunması onlara zərər yaradır. Mövcud problem müəyyən dərəcədə gömrük siyasətinin bir aləti olan tarif kvotası vasitəsilə həll olunur. Belə ki, *Tarif kvotası* – stavkaları idxal olunan əmtəənin həcmindən asılı olan dəyişkən gömrük rüsumlarının əsas növüdür. Belə ki, müəyyən hədd daxilində həyata keçirilən idxal zamanı əmtəələrə kvota daxili tarif dərəcəsi tətbiq olunur. Bundan başqa idxalın həcmi konkret kəmiyyəti keçdikdə isə əmtəələrdən daha yüksək – kvotaüstü tarif dərəcələri tutulur.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində ixrac tarifi təcrübi səciyyə daşımır. Belə ki, ənənəvi ixrac sahələrinə malik inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə isə bu tarifdən geniş istifadə olunur. Bundan əlavə ixrac tarifi büdcəyə əlavə vəsaitin cəlb olunması və daxili və dünya bazar qiymətləri arasında böyük fərq yarandıqda onun tənzimlənməsini nəzərdə tutur. Dünya ölkələrində ixrac rüsumlarının ən qadağanedici həddi embarq odur. Belə ki, müxtəlif sosial-iqtisadi sistemlərə malik olan ölkələr arasında tətbiq olunur və güclü ölkə tərəfindən qorunur.

Dünya ölkələrinin beynəlxalq ticarət qaydaları tarif stavkalarının dəyişdirilməsi üzrə hər hansı birtərəfli addımı qəti surətdə inkar edir. Bunun üçün beynəlxalq səviyyəli danışıqların aparılması tələb olunur. Bu cür danışıqlar uzun zaman tələb

etdiyi üçün ticarət balansındakı dəyişikliklərə tez cavab vermək mümkün olmur. Bu zaman dövlət qeyri-tarif tənzimlənmə tədbirlərindən istifadə edir. Qeyri-tarif tənzimləmə vasitələrinin ən geniş yayılmış formaları bunlardır:

Miqdar məhdudiyyətləri. Belə ki, xarici ticarət siyasətinin inzibati aləti olub, dövlət tərəfindən xarici dövriyyəsinin kəmiyyət və əmtəə tərkibi baxımından müəyyən həddə saxlanılmasını nəzərdə tutur. Bunlara kvotalaşdırma, lisenziyalashdırma və ixracın «konüllü» məhdudlaşdırılması aiddir. Belə ki, kvotalaşdırma – müəyyən dövr ərzində idxal və ya ixrac olunan mallara miqdar yaxud dəyər ifadəsində məhdudiyyət qoyulmasıdır. Ölkədə ixrac kvotalarının əsas məqsədi ya birlik üzvü olan ölkələrin ümumi ixracda xüsusi çəkisini müəyyən etməkdir. Bundan başqa daxili bazarda defisit olan və ya strateji əhəmiyyətli məhsulların ixracının dövlət nəzarətinə götürülməsidir. Bundan əlavə idxal kvotaları isə daxili istehsalçıların qorunması, idxalın strukturunun təkmilləşdirilməsi, ticarət balansının tarazlığının təmin olunması, daxili bazarda tələb və təklifin tənzimlənməsi və digər ölkələrin ayrışeçki ticarət siyasətinə cavab tədbiri məqsədilə həyata keçirilir.

Belə ki, mühüm növlərdən biri lisenziyalashdırmaqdır. *Belə ki, **Lisenziyalashdırma*** – kvotalaşdırma siyasəti ilə sıx bağlı olub xarici iqtisadi fəaliyyətin müəyyən müddət ərzində hökumət tərəfindən nəzarətə alınması deməkdir. Belə ki, lisenziya sistemi idxal və ya ixrac olunan əmtəələrə dövlət orqanları tərəfindən xüsusi icazənin – lisenziyanın verilməsini özündə əks etdirir. Belə ki, müəyyən olunmuş kvotalara riayət edilməsinə nəzarət məqsədi daşıyır.

Ölkədə İxracın «kөнüllü» məhdudlaşdırılması – bu isə dövlətlərin öz aralarında razılığa gələrək əmələrin ixracını könüllü surətdə azaltması və yaxud genişləndirilməsi siyasətidir. Belə ki, bu üsuldan əsasən inkişaf etmiş ölkələr özlərinin xarici bazarlarda böyük paya malik olmaları və sui-istifadə bundan etmələri üçün istifadə olunur.

Dünya təcrübəsində gizli üsullardan da istifadə edilir. Gizli himayəçiliyi özündə əks etdirən və yerli hakimiyyət orqanların xarici ticarət yolunda süni maneə yaratmasına yönəldilmiş ən geniş yazılmış növləri bunlardır:

Mövcud texniki maneələr – malların milli standartlara uyğunluğuna, idxal əmtəələrin keyfiyyət sertifikatlaşmasına, sanitar-gigiyenik normalara əməl olunmasına, istehlakçı hüquqlarının müdafiəsinə, ətraf mühitin qorunmasına gömrük rəsmiləşdirilməsinə qoyulan şərtlərdir. Bu şərtlər himayəçilikdən daha çox yerli istehlakçıların qorunmasına xidmət etdiyi üçün inkişaf etmiş ölkələrdə xüsusilə, Avropa Birliyində geniş tətbiq edilir.

Ölkədə daxili vergi və yığımlar. Tətbiq edilən bu üsul idxal mallarının daxili bazar qiymətlərinin artırılması yolu ilə onun rəqabətətliliğinin azaldılmasına xidmət edir və o vaxt himayəçilik xarakteri daşıyır Belə ki, dövlət onu yalnız idxal mallarına tətbiq etmiş olsun Belə ki, daxili vergilər xarici və yerli istehsal əmtəələrinə birgə tətbiq olunursa, onda hökumət hər iki məhsula qiymət və keyfiyyətdə rəqabət aparmaq üçün şərait yaradır.

Mövcud dövlət alışı sistemi. Bu sistem dövlət idarələri və müəssisələr müəyyən əmtəələrin yalnız milli istehsalçılardan satın almalıdır. Bu cür üsullar daha çox milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə istifadə edilir.

III.Xarici ticarətin siyasətinin maliyyə vasitələri də tətbiq edilir. Belə ki, bu üsul milli istehsalçıların və ixracatçıların xeyrinə olaraq xarici firmalara qarşı istifadə olunur. Bunun yayılmış formaları subsidiyalar, kreditləşdirmə və dempinqdir.

Tətbiq edilən subsidiya – ölkə istehsalçıların qorunması və idxalın dolayı şəkildə diskriminasiyası üçün hökumətin büdcədən pul ödəməsidir. Belə ki, ödənişin xarakterinə görə subsidiyalar birbaşa və dolayı olurlar. Birbaşa subsidiya ixracatçıya onun ixrac əməliyyatı başa çatdıqdan sonra xərc və gəlir arasındakı fərqi dövlət tərəfindən ödənilməsidir. Bundan əlavə istehsalçının xarici bazara çıxışının

dotasiyalaşdırılmasıdır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı birbaşa subsidiyaları qadağan edir, çünki bu, ticarət partnyorları tərəfindən cavab addımına səbəb ola bilər.

Nəhayət demping – Xarici ticarətin siyasətinin maliyyə vasitələri rəqiblərin daha kəskin sıxışdırılmasına və onların bazardan çıxarılmasına gətirib çıxarır. Belə ki, demping malların dünya bazarına orta dünya qiymətlərinə aşağı qiymətlərlə ixracı deməkdir. Belə ki, dempingi həm ayrı-ayrı firmalar öz hesabına həyata keçirə bilər, həm də dövlət ixracı subsidiyalaşdırmaqla mal dempingi tətbiq edə bilər. Həmçinin demping həm Dünya Ticarət Təşkilatının beynəlxalq qaydaları, həm də milli antidempinq qanunvericiliyi ilə qadağan olunmuşdur. Belə ki, demping halı müşahidə edildikdə antidempinq rüsumları tətbiq olunur. Bundan ötürə demping faktını sübut etmək lazımdır. Dempinqi sübut edən ən əsas göstərici əmtəələrin satış qiymətinin istehsal xərclərindən az olmasıdır.

Dünya ölkələrinin beynəlxalq ticarət təcrübəsində xarici ticarətin siyasətinin elə alətlərinə təsadyü edilir ki, onlar beynəlxalq hüququn obyektinə sayıla bilər. Bunların qeyri-iqtisadi olmalarına baxmayaraq beynəlxalq əlaqələrinə sıx əlaqəlidir. Belə ki, bunlara ticarət sazişlərini, əlverişli şərait rejimini, milli rejimi göstərmək olar. Ticarət sazişləri iki ölkənin hökumətləri arasında bağlanmış və qanunverici orqan tərəfindən ratifikasiya olunan razılaşmalar olub 6-12 il müddətinə nəzərdə tutulub. Əlverişli Şərait Rejimi (ƏŞR) razılığa gələn tərəflərin bir-birinə güzəşt, üstünlük və hüquq verməsini nəzərdə tutan və beynəlxalq ticarət sazişlərində göstərilir.

II FƏSİL. XARİCİ TİCARƏTİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN DÜNYA TƏCRÜBƏSİ VƏ ONUN AZƏRBAYCAN TƏTBİQİ MƏSƏLƏSİ

2.1. XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ -METODOLOJİ PRİNSİPLƏRİ

Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında qloballaşma və regional iqtisadi integrasiya əlaqələri güclənib, yeni, müstəqil dövlətlərin yaranması prosesləri davam edir. Bu isə ölkələri dünya təsərrüfat sisteminin bütövləşməsinə istiqamətlənib. Belə ki, bu baxımdan, sosialist blokunun dağılması və Sovetlər İttifaqının süqutu daha çox diqqəti cəlb edir. Dünyada gedən proseslər nəticəsində həm siyasi, həm də iqtisadi müstəqillik əldə edən ölkələr dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvləri kimi fəaliyyət göstərilir. Bundan əlavə həmin ölkələr iqtisadiyyatlarını formalaşdırmağa və digər ölkələrlə müstəqil, qarşılıqlı fayda əsasında iqtisadi əlaqələri qururlar.

Müasir şəraitdə dünya təsərrüfat sisteminin bütövləşdiyi və qloballaşdığı dövrdə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişaf prosesində qarşıya çıxan problemlərin həlli, xeyli dərəcədə, xarici iqtisadi fəaliyyətindən asılıdır. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində səmərəli qoşulması bu işdə müstəsna rol oynayır. Belə ki, dünya təsərrüfat sistemində fəal surətdə integrasiya olan dövlətlər, bir tərəfdən özlərinin müvafiq ehtiyatları olmadıqları halda, öz ehtiyatlarını başqa dövlətlər hesabına ödəyir, digər tərəfdən iqtisadiyyatın səmərəli strukturunu formalaşdırırlar. Bundan başqa müasir texnika və texnologiyaya sahib olmaq, mütərəqqi təsərrüfatçılıq və idarəçilik metodlarını qazanmağa nail olurlar. Mövcud mühüm problemləri həll etmək, digər tərəfdən isə, özlərinin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduqları üstünlükləri həyata imkanları keçirmək şəraitini qazanırlar. Belə ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemində səmərəli integrasiyanın təmin edilməsi son

dövlərdə müstəqillik qazanmış Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatını əsaslanan milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması məqsədilə həyata keçirilən iqtisadi islahatların mühüm istiqamətlərdən biri hesab edilə bilər.

Son dövrdə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiya prosesi düşünülmüş şəkildə həyata keçirilir. Belə ki, dünya təsərrüfat sistemində gedən global proseslər, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlüklər, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf potensialı və düzgün xarici iqtisadi siyasətin aparılması olduqca vacibdir. Bundan əlavə xarici iqtisadi fəaliyyətin beynəlxalq hüquq normalarına və mütərəqqi dünya praktikasına əsaslanan, dünya təsərrüfat sisteminin, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf xüsusiyyətlərinin və perspektivlərin nəzərə alınması olduqca vacibdir.

Dünya alimləri göstərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri və praktiki təcrübə problemləri həmişə iqtisad elminin diqqət mərkəzindədir. Müasir şəraitdə dünyanın ən görkəmli iqtisadçı-alimləri və siyasətçiləri bu problemlərin həlli ilə bağlı öz fikirlərini bildirmiş və əməli təkliflər irəli sürmüşlər. Tarixi təkamül prosesində bu nəzəriyyə dünyada iki istiqamətdə inkişaf etmişdir: fritrederçilik (azad ticarət) və proteksionizm (himayəçilik).

Dünyada azad ticarət tərəfdarları Adam .Smit, David Rikardo, C.S.Mill, J.B.Sey, P.Samuelson, V.Stolper göstərmək olar. Onlara görə maneəsiz həyata keçirilən xarici iqtisadi fəaliyyət «təbii seçmə» əsasında qarşılıqlı faydalı beynəlxalq əmək bölgüsünə kömək edir. Bundan əlavə bütün ölkələrin real milli məhsulunu potensial olaraq xeyli artırır və dünya ölkələrində həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə tökan verir.

Digər nəzəriyyə olan, proteksionist tərəfdarları F.List, A.Hamilton, Ç.Keri, C.Keyns isə öz nəzəriyyələrini ənənəvi təşəkkür tapmış iqtisadi durumu saxlamaq,

yeni yaranan sənaye sahələrini qorumaq, dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmaq, dempinqi məhdudlaşdırmaq, ölkənin müdafiə qabiliyyətini lazımi səviyyədə saxlamaq üçün xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini irəli sürürlər.

İqtisadi fikirə görə fritrederçiliyin yuxarıda söylənilən kimi müsbət səciyyələndirilməsi və ideallaşdırılmasına baxmayaraq, bu ideya heç də həmişə gözlənilən nəticə vermir. Belə ki, xarici ticarətin siyasətinin əsrdə ticarət və proteksionizm ideyalarının hər biri bir neçə dəfə müxtəlif müvəffəqiyyətlə iqtisadi fikirdə üstünlük qazanmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir şərait, xüsusilə, beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın sürətli inkişafı, ölkələrin qarşılıqlı iqtisadi asılılıqlarının güclənməsi, TMK-nın dünya iqtisadiyyatında rolunun artması, və dünya bazarında rəqabətin güclənməsinə səbəb olmuşdur. Bu cür nəzəriyyələrin XİF-in tənzimlənməsinə münasibətdə irəli sürdüyü bu və ya digər məsələlərə diqqətlə yaşamaq lazımdır. Hal-hazırda dünya təsərrüfat sistemində baş verən əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri nəticəsində beynəlxalq ticarət əlaqələri mürkkəb və dinamik bir sistemə çevrilmişdir. Belə ki, sistemin ayrılıqda hər bir ölkədə milli iqtisadiyyatın inkişafına təsiri də xeyli artmışdır. Hal-hazırda hər hansı bir ölkədə milli iqtisadiyyatın formalaşması və onun dinamik inkişafının təmin edilməsi məqsədyönlü xarici iqtisadi siyasət aparılmasını tələb edir. Bu işdə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi olduqca böyük aktualıq kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın bu işləri zəif inkişaf etmiş və milli iqtisadiyyatını yenidən formalaşdıran keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün müstəsna rol oynayır. Hal-hazırda dünyanın inkişaf etməkdə olan zəif, gənc ölkələrin sənayesi onların geridə qalmış əyalət «status»unun saxlanılmasına xidmət edən xarici rəqabətin təsirindən, dempinq şəraitindən qorunmağa cəhd edirlər. Belə ki, hər hansı bir məhsulun istehsalında rəqabət üstünlüyünə malik olmaq üçün müəyyən vaxt lazımdır ki, bu da azad ticarətin

mövcud olduğu halda rəqabət şəraitində əldə etmək qeyri mümkündür. Hal-hazırda azad ticarət tərəfdarlarının məhz himayadarlıq siyasətin köməyiylə formalaşma dövrünü keçirərək inkişaf etmiş və dünya bazarında rəqabət üstünlüyü qazanmış sənaye ölkələrinin artıq yaratmış ölkələr olması da bunu təsdiq edir.

Sovetlər Birliyində inzibati-amirliyə əsaslanan, qapalı iqtisadi sistemdən bazar münasibətlərinə əsaslanan açıq iqtisadi sistemə keçid iqtisad elmi qarşısında yeni vəzifələr qoymaqla bərabər, bir çox məsələlərin, bazar münasibətlərinə əsaslanan açıq ölkə iqtisadiyyatının formalaşması şəraitində XİF-in dövlət tənzimlənməsinin nəzəri və praktiki əməli məsələlərinin yenidən işlənməsini qarşıya qoyur.

Ölkədə xarici iqtisadi siyasətin islahatının müxtəlif tipləri iqtisadiyyatın «açıqlığının» fərqli səviyyələrinə gətirib çıxarır. Belə ki, bəzi islahatlar liberallaşmaya, bəziləri isə ixracatçı və idxalatçılar üçün eyni şəraitin yaradılmasına istiqamətlənir.

Müəyyən hallarda ölkənin ticarət sisteminin eyni şəraitin yaradılmasına yönəldilmiş islahatlar proqramı da liberallaşdırma kimi nəzərdə tutulur. Belə ki, ticarət siyasətinin neftəlliliyi meyarı ticarət islahatlarının qarşılıqlı qiymətləndirilməsi üçün kifayət deyildir. 1. Ölkədə neftəlliliyə təkcə liberal ticarət rejimi çərçivəsində deyil, həm də tənzimlənmə dərəcəsi yüksək olan rejim çərçivəsində də nail olmaq olar. Belə ki, həm daxili, həm də xarici bazarlarda ticarətə əlaqədə güclü stimullardan istifadə edilir, lakin onların səviyyəsi bir-birinə uyğun gəlir. 2. Ölkədə neftəllilik prinsipi «şəffaflıq» zəif olan müxtəlif qeyri-tarif tədbirlərindən imtina edilməsini nəzər almır. Belə ki, «Xarici ticarətin liberallaşdırılması» isə geniş ifadədir və xarici ticarətə məhdudiyyətlərin azaldılması, bürokratik əngəllərin və subyektiv qərarların əvəzinə iqtisadi mexanizmdən istifadə edilməsini qarşıya qoyur. Belə ki, bu vaxt nəinki qərarların qəbulu sərbəst təsərrüfat vahidlərinə ötürülür, eyni vaxtda

onların fəaliyyət göstərdikləri iqtisadi şərait dövlət tərəfindən birbaşa tənzimlənməyə daha az dərəcədə məruz qalır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin ticarət rejimi qiymətləndirilərkən onun açıqlığı, şəffaflığı və neftirallığı baxımından qiymətləndirmək vacibdir.

Dünya praktikasında, iqtisadiyyatın açıqlığı ixrac və idxalın həcmnin ÜDM-a nisbəti ilə müəyyən edilir. Bu isə dünyada böyük və kiçik ölkələr arasında fərq qoyulmamasına gətirib çıxarır. Məsələ ondan ibarətdir ki, baxılan halda iqtisadi siyasətlə birbaşa əlaqə də müəyyən edilir. Belə ki, xarici ticarət kvotasının kəmiyyətinə əsaslanıb iqtisadiyyatın açıqlığı barədə fikir söyləmək mümkün deyildir.

Mövcud iqtisadi ədəbiyyatda institusional açıqlıq konsepsiyasına istinad edən əvəzləyici yanaşma aparılan iqtisadi siyasəti daha əsaslı xarakterizə edir və bu səbəbdən öz mahiyyəti ilə seçilir. Belə yanaşma tərzinə görə əgər milli təsərrüfat subyektləri xarici bazara çıxarırlarkən, xarici təsərrüfat subyektləri milli bazara daxil olarkən az miqdarda məhdudiyyətlərlə üzləşirlərsə, onda ölkə iqtisadiyyatı daha açıq hesab edilir.

Ölkədə ticarət sistemi dövlət tərəfindən gözlənilmədən həyata keçirilən tədbirlərlə deyil, sabit və dünya təcrübəsində geniş yayılmış qaydalar vasitəsilə tənzimləndikdə normal sayılır. Belə ki, ticarətin normal fəaliyyətini kəmiyyətlə ifadə etmək kifayət bir qədər çətinidir. Belə ki, tarif məhdudiyyətlərinin mövcud ticarət məhdudiyyətlərinə (kvotalar, valyuta nəzarəti, lisenziyalaşdırma və s.) nisbəti ticarət rejiminin şəffaflıq dərəcəsini ifadə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, proteksionist tədbirlərin strukturu resursların əlverişli bölgüsü, uyğun olaraq da ölkədə yaşayan əhəlinin həyat səviyyəsi üçün əsas şərtidir. Ölkədə ixracatçılara yardımın səviyyəsi ilə müqayisədə daxili bazarın müdafiəsi səviyyəsi, ehtiyatların idxalı əvəzədən və ixracəönümlü sahələr arasındakı bölgüsü nisbətlərin müəyyənəşdirir. Belə ki, ixracın stimullaşdırılmasına istiqamətlənmiş

müdafiə tədbirlərinin həcmnin idxalı əvəz edən istehsalların stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin eyni zamanda nisbəti ticarət rejiminin neftlilik dərəcəsini göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi dedikdə, qeyri-tarif ticarət məhdudiyyətlərinin, o cümlədən idxal məqsədləri üçün valyuta alınmasına olan məhdudiyyətlərin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması başa düşülür. Belə ki, tarif məhdudiyyətlərinin səviyyəsinin endirilməsi və onların sayının sayının azaldılması, ixrac subsidiyalarının ləğv edilməsi, müəssisələrin xarici iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində qərarlar qəbul etmə prosesinə dövlətin təsirinin zəiflədilməsi üzrə tədbirlər başa düşülür. Ölkədə sərbəst ticarət siyasəti heç də ciddi dövlət nəzarətindən azad ticarətə kəskin keçid kimi deyildir. Dünya ölkələrində iqtisadi vəziyyətin analizindən göründüyü kimi, xarici ticarətin inkişafı üzrə dərinlən işlənmiş dövlət siyasəti iqtisadi inkişafa səbəb olur. Ölkədə xarici ticarət sahəsindəki müvəffəqiyyətlər ilk növbədə, makroiqtisadi sabitləşdirmə siyasətinin həyata keçirilməsi və möhkəm institusional-hüquqi bazanın yaradılması ilə nəticələnir. Ölkədə qarşıya qoyulmuş vəzifələri həyata keçirilməməsi, istehsal amillərinin mobilliyinin artırılmasına yönəldilmiş proqramların işlənməməsi ehtiyatların xarici ticarət siyasətinin islahatı ilə əlaqədar meydana çıxan yenidən bölgüsü prosesinin intensivliyini azaldır. Xarici ticarətdə islahatlara müsbət təsir göstərən və təmin olunması üçün dövlətin yardımı iştirakı tələb olunan digər amillərə isə sahibkarlığın inkişafını, müvafiq infrastrukturunun (rabitə və nəqliyyat vasitələri, banklar) habelə bazarlar haqqında məlumatın yayılması və beynəlxalq ticarət əlaqələrinin qurulması üzrə xidmətlər göstərən dövlət və özəl bölmələrinin yaradılması olduqca vacibdir.

Xarici ticarətin sərbəstləşdirmə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri arasında, təbii seçmə apararaq nəticədə ölkə iqtisadiyyatının sağlamlaşdırılmasına, rəqəbatqabiliyyətinin yüksəldilməsinə, səmərəliliyin yüksəldilməsinə güclü təsir göstərir. Xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi yalnız dövlətin strateji iqtisadi

maraqlarının təmin edilməsinin təsiri vasitələrindən biri kimi başa düşülməlidir. Belə ki, ümumiqtisadi islahatlarla xarici ticarət siyasəti sahəsindəki islahatlar arasındakı nisbəti düzgün təyin etməyə imkan yaranır.

Ölkədə daxili bazarda aparılan islahatlarla xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində həyata keçirilən islahatlara qarşılıqlı təsir baxışından baxılmalı və onların zaman və sıralama baxımından bir-biri ilə əlaqəsindən hər bir konkret haldan asılı olaraq təhlil edilməlidir. Xarici ticarətin sərbəstləşməsinə digər ölkə təsərrüfatında bazar mühitünün canlanmasına yönəldilən tədbirlər həyata keçirildikdə istehsalın inkişafına yönəldilən yeni investisiyaların əsas etibarlı ilə proteksionist tədbirlərlə müdafiə olunmuş sahələrə axını təhlükəsi meydana xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi üzrə müvafiq addımların çətinləşdirilməsinə səbəb olur. Ölkədə mövcud xarici ticarət rejimi şəraitində bu növ islahatların tələb olunan əlverişli həcmə qurulması üçün kifayət qədər təsirli stimullar mövcud olmadığından son nəticədə sərf edilmiş iri həcmli investisiyaların effektivliyinin əldə etmək olmur. Belə ki, ölkədə inkişaf etdirilən, yaxud yeni qurulan infrastruktur obyektlərinin, avtomobil, dəmir yolları, limanlar, elektrik, su, istilik təchizatı sistemləri, İKT xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi zamanı formalaşacaq tələbin və istehsalın xarakterinə tam şəkildə uyğunluğunu təmin edəcəkdir. Bu isə son nəticədə investisiyaya resursların əlavə itkisinə səbəb olur.

Dünya ölkələrində xarici iqtisadi sahənin sərbəstləşdirilməsi nəticəsində istehsalın formalaşacaq strukturunun proqnozlaşdırılması mürəkkəb və çətin bir prosesə cevrilir. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, ölkədə düzgün siyasətin aparılması nəticəsində bir sıra hallarda ölkədə əvvəllər tamamilə mövcud olmayan, yaxud zəif fəaliyyət göstərən yeni iri istehsallar meydana gəlir. Buna misal olaraq Cənubi Amerikada Çilidə təzə meyvə ixracatı üzrə istehsalları misal göstərə bilərik.

Ölkənin iqtisadi siyasəti ilə xarici ticarət siyasəti üzrə islahatlarla müqayisədə daha üstün sürətlə sərbəstləşdirilməsi özü də bir sıra mənfi cəhətlərə gətirib çıxarır. İslahatlar bu yönümdə həyata keçirildikdə milli istehsalçıların formalaşmaqda olan yeni iqtisadi münasibətlərə uyğunlaşması daha kəskin rəqabət mübarizəsi şəraitində özünü .Ölkə iqtisadiyyatı çərçivəsində bazar mexanizminin zəruri ünsürlər müvafiq bazar infrastrukturu, təşəkkül tapmaqda olan yeni iqtisadi münasibətlərə əvəz olan dövlət tənzimlənməsi sistemi formalaşmadan mümkün deyil. Bundan əlavə ticarət infrastrukturu təkmilləşdirilmədən, ölkə istehsalçılarını rəqabət mühitinə alışdırmadan, mənfi nəticələrə gətirib çıxarır. Bundan əlavə köhnə istehsal aparatı ilə sürətlə açıq xarici ticarət rejiminə keçid mövcud yerli istehsalın səviyyəsinin itirilməsinə və tənəzzülünə səbəb ola bilər. Ölkədə xarici ticarət sahəsindəki islahatların bir qayda olaraq ümumi iqtisadi islahatlarla paralel şəkildə, üzvi vəhdətdə həyata keçirilməsi ölkə iqtisadiyyatının inkişafında müstəsna rol oynayır. Belə ki, keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə islahatların məzmununu inzibati amirlik sistemindən azad iqtisadi münasibətlərə keçid təşkil edir. Belə ki, inzibati amirlik sistemi iqtisadiyyatı əsas əlamətlərini onun planlı və «qapalı» olması, azad iqtisadiyyatı isə onun bazar mexanizminə əsaslanması və «açıq» olması ilə xarakterizə edilir.. Təcrübədən göründüyü kimi bu növ islahatların aparılması zamanı üç şərti nəzərə alınmalıdır:

1. Ölkədə xarici sektorun üstün sürətlə sərbəstləşməsi nəticəsində formalaşan – planlı «açıq» iqtisadiyyat modelinin tətbiqi;
2. Ölkədə daxili iqtisadi islahatların fasiləsiz olaraq həyata keçirilməsi nəticəsində formalaşan – bazar münasibətlərinə əsaslanan «qapalı» iqtisadiyyat modelinin tətbiqi;

3. Ölkədə planlı və «qapalı» iqtisadiyyatdan total sərbəstləşmə tədbirləri nəticəsində hər cəhətdən azad və «açıq» iqtisadiyyata keçidə əsaslanan iqtisadi modelnin formalaşması;

Hal-hazırkı dövrə qədər bu üç yolundan ikisindən artıq istifadə olmuşdur. Belə ki, SSRİ-nin mövcud olduğu son illərdə aparılan islahatlar zamanı müəssisələrin daxili bazarda öz aralarında ticarət əlaqələri qurmalarına məhdudiyyətlər saxlanıldığı bir şəraitdə onların xarici bazarlara çıxışı sərbəstləşdirilmişdir. SSRİ-nin süqutundan sonrakı dövrlərdə artıq müstəqil ölkələr tərəfindən həyata keçirilən islahatlar zamanı isə həmin bu məhdudiyyətlər aradan götürülmüş və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya ilə yanaşı olaraq bazar əlaqələrinin qurulması inkişafın əsas istiqaməti kimi özünü göstərmişdir.

Dünyada xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi üzrə elmi işlərdən göründüyü kimi ümumiqtisad islahatların həyata keçirilməsindən əvvəl ticarətin sərbəstləşdirilməsi, xarici iqtisadi sahədən islahatların daxili islahatlarla müqayisədə daha sürətlə həyata keçirilməsi səmərəli tələbin formalaşmasına istiqamət verməklə yanaşı, xarici iqtisadi əlaqələrin zəruri infrastrukturunun yaradılması və xidmətlərin inkişafı üzrə işləri də sürətləndirə bilər. Belə ki, iqtisadiyyatda hiss edilən müsbət təsirlər bütün siyasi qüvvələrin hərtərəfli iqtisadi islahatlara yardım etməsini həyata keçirilə bilər. Belə ki, ölkədə idxalı əvəz etmə rejimində fəaliyyət göstərən, antiixrac meyilli sahələrdə aparılan islahatların tələblərinə müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Bundan başqa ölkədə ümumiqtisadi islahatların əsas hədəflərinin qəbul edilməsi, daxili bazarın tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istehsalın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsinə, və ölkə iqtisadiyyatın effektivliyinin artırılmasına imkan verir. Belə ki, yerli islahatların dövlət himayəsinə o qədər də arxalanmadan həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətə cəlb olunması

üçün əlverişli şəraiti yaranır. Bundan əlavə ixracyönümlü təsərrüfata malik olan ölkələrdə aparılan islahatların uğurlu nəticələrinin əldə edilməsinə şərait yaranır.

Sonda belə bir qənaətə gəlirik ki, müasir dövrdə keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə, ilk növbədə, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi vasitələrin üstünlüyü təmin olunmaqla tədiyyə balansının möhkəmləndirilməsi ixracın stimullaşdırılması üzrə tədbirlər həyata keçirilməlidir. Ölkədə ixrac üçün ümumi yardımı saxlamaqla ixracyönümlü istehsalın daha perspektivli sahələrini müəyyən etmək, ixtisaslaşan sahələrdə stimullaşdırma sistemini formalaşdırmaq, tədiyyə balansının yaxşılaşdığı halda isə daxili bazarın müdafiəsi tədbirlərini yumşaltmaq olduqca vacibdir. İxracyönümlü istehsal sahələrinin yaradılması və ixracın stimullaşdırılması istiqamətində tədbirlər genişləndirilməli və XİF –in milli tənzimlənmə sistemi beynəlxalq hüquq normalarına və dünya təcrübəsində qəbul olunmuş qaydalara əsasən həyata keçirilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, getdikcə çoxalan sayda ölkələrdə xarici iqtisadi əlaqələrin sərbəstləşməsi prosesinin güclənməsi əsasında milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı asılılığının artması və bir çox istehsalçıların beynəlxalq dövriyyəyə cəlb olunması dünyada daha səmərəli əmək bölgüsü, habelə istehsal güclərinin yerləşdirilməsindəki qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılması üçün əlverişli şərait yaranır. Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə inkişaf etmiş sənaye ölkələri arasındakı «məsrəflər-qiymətlər» nisbətindəki fərqi vardır. Bu fərq sonuncu qrupa daxil olan ölkələr arasındakı müvafiq göstəricidən orta hesabla 2 dəfə yüksəkdir. Belə ki, inkişaf etmiş sənaye ölkələri ilə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında müvafiq məhsulların istehsalı üzrə ixtisaslaşma əsasında əmək bölgüsünün inkişaf etdirilməsindən əldə edilən iqtisadi səmərə, prinsip etibarı ilə, inkişaf etmiş ölkələrin özləri arasında əmək bölgüsünün dərinləşdirilməsinin effektivliyindən daha yüksəkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ölkələrində Xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasını müəyyənləşdirmək üçün ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündəki üstünlükləri, daxili tələbat və mövcud iqtisadi potensial əsas götürülərək məqsədlər sistemi mövcud olmalıdır. Belə ki, əməli fəaliyyət üçün ən yaxşı metodiki üsul, ölkədaxili proseslərin dünya təsərrüfat sisteminin inkişaf meylləri və qanunauyğunluqları ilə uzlaşdırılması hesab edilir.

Dünya ölkələrində müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın təşəkkülü şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi zamanı bir sıra metodoloji prinsiplər nəzərə alınması olduqca əhəmiyyətlidir:

1. Respublikada dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiya olunmuş, açıq iqtisadi sistemin formalaşdırılması məqsədilə xarici iqtisadi siyasət sahəsində qərarların qəbul edilməsi zamanı ÜTT-nin tələblərinə və beynəlxalq hüquq normalarına riayət edilməsi;
2. Ölkədə tənzimlənmənin iqtisadi vasitələrinə üstünlük verilməsi;
3. Ölkədə xarici ticarət üzərində dövlət inhisarının qarşısının alınması;
4. Ölkədə xarici iqtisadi siyasətin vahidliyin, ardıcılığının və proqnozlaşdırıla bilən olmasının təmin edilməsinin həyata keçirilməsi;
5. Ölkədə xarici iqtisadi əlaqələrin mövcud vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi və inkişafının mövcud şəraitə uyğun olaraq proqnozlaşdırılması;
6. Mövcud dünya iqtisadiyyatında baş verən qlobal prosesləri, dünya təsərrüfat sisteminin və milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərini, gələcəyinin nəzərə alınması;
7. Ölkə iqtisadiyyatının xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsindəki islahatların ümumi iqtisadi islahatlar və dünya təsərrüfat sistemində gedən proseslərlə uyğunlaşdırılması;

8. Ölkədə müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması zərurəti ilə əlaqədar olaraq ölkə iqtisadiyyatının mütərəqqi struktur yenidənqurulması və onun beynəlxalq əmək bölgüsündə üstünlüklərinin Həyata keçməsi üçün əlverişli şəraitin olması;
9. Ölkədə iqtisadi, sosial və ekoloji siyasətin dünya siyasətin ilə əlaqələndirilməsi.

2.2. XARİCİ TİCARƏTİN TARİF VƏ QEYRİ-TARİF METODLARI İLƏ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Hal-hazırda hər hansı bir ölkədə XİF-in dövlət tənzimlənməsinin səmərəli milli mexanizminin qurulması istiqamətində atılan addımlar beynəlxalq ticarət-iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin ümumi qaydalarını nəzərə almalı və hərtərəfli beynəlxalq sazişlərin tənzimləmə alətlərinə, onların tətbiqi sahəsindəki normativ aktlara, onlardan istifadə imkanlarına qoyulan tələblərə uyğun olmalıdır.

Belə ki, ilk növbədə, ÜTT və GATT/TTBS (tarif və Ticarət üzrə Baş Saziş) çərçivəsində çoxtərəfli beynəlxalq tənzimləmə sisteminin baza prinsipləri əsas götürülməlidir. Belə ki, milli tənzimləmə sistemlərinin qurulması və fəaliyyətinin dünyəvi prinsipləri kimi çıxış etməklə rəqabət aparən bu sistemlərin qarşılıqlı effektiv fəaliyyət göstərmələrinə şərait yaratmış olur.

Dünya dövlətlərində , çoxtərəfli sazişlər sisteminin əsaslandığı ən vacib prinsiplərə bunlar daxildir: diskriminasiyaya yol verilməməsi və transparentlik.

Belə ki, diskriminasiyaya yol verilməməsi prinsipi əmtəələrin və xidmətlərin azad rəqabəti üçün bərabər şəraitin yaradılması zərurətindən irəli gəlir və beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsinin iki əsas prinsipi ilə bağlıdır: ən əlverişli rejim (ƏƏR) və milli rejim (MR).

Ən əlverişli prinsipi GATT 48-49- nün I maddəsində və GATT- 93- 95-də birbaşa şəkildə müəyyən olunmuşdur: «Razılığa gələn tərəflərdən birinin hər hansı digər ölkədən gələn, yaxud həmin ölkəyə gedən istənilən mala münasibətdə müəyyən etdiyi (təqdim etmiş olduğu) hər hansı üstünlük, əlverişli şərait, imtiyaz və ya immunitet razılığa gələn bütün digər tərəflərin ərazilərindən gələn, yaxud onların

ərazilərinə gedən əmtəə də dərhal və şərtsiz qaydada təqdim olunmalıdır»⁵. Belə ki, ən əlverişli prinsip dedikdə, hər hansı üçüncü ölkəyə verilmiş istənilən güzəştin bu cür rejim təqdim olunmuş ölkəyə də aid edilməsi hesab edilsin. Belə ki, ən əlverişli prinsipi ayrıca götürsədə daha əlverişli ticarət rejiminin təqdim olunmasına imkan vermir. Ən əlverişli prinsip ilk dəfə olaraq XIX əsrdə İngiltərə ilə Fransa arasında bağlanmış 1860-cı il tarixli ticarət sazişi daxilində tətbiq edilmişdir.

Belə ki, TTBS, sonradan isə həm hə ÜTT çərçivəsində ƏƏR şərtsiz xarakter almışdır, yəni həmin rejim daxilində güzəştlərin bütün ölkələrə aid edilməsi heç bir şərtədən asılı ola bilməz ÜDTT-yə üzv-ölkələr müvafiq maddəni tam həcmdə etməlidirlər.

Bundan başqa əlverişli prinsipi, hər şeydən əvvəl, gömrük rüsumlarının tətbiqini tənzimləyən qayda kimi başa düşülür. Son dövrlərdə isə getdikcə universal xarakter kəsb etməyə başlamışdır. Belə ki, QATT müddəaları daxilində bu prinsip idxal olunan mallara daxili vergilərin və yığımların tətbiqi, habelə, həmin malların daşınması, satışı, bölgüsü və istifadəsi qaydalarına birbaşa Belə ki, bu prinsip çoxtərəfli razılaşmaların əksər elementlərinə münasibətdə tətbiq edilir. Bura gömrük rüsumlarının, tranzit qaydalarının, vergi alətlərinin, texniki maneələrin, kəmiyyət məhdudiyyətlərinin tətbiqini aid etmək olar. Bundan başqa ən əlverişli rejim prinsipi Xidmətlərlə Ticarətə dair Baş Sazişin (QATS) və İntellektual Mülkiyyət Hüquqlarının Ticarət Aspektləri haqqında Sazişin (TRIPS) də əsasında qaynaqlanır.⁶

Bundan əlavə ÜTT çərçivəsində ƏƏR prinsipindən bir sıra standart şərtlər də nəzərdə tutulur. Belə ki, bunlara gömrük ittifaqlarının və sərbəst ticarət zonalarının qurulması, sərhədyanı və sahilyanı ticarət, inkişaf etməkdə olan, ölkələr, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə verilən qarşılıqlı olmayan preferensiyalar aiddir. Belə güzəştlər

⁵ Международное Экономические Отношения М., 2005 стр.189-196

⁶ В.И.Фомичев Международная торговля М., 1998

spesifik xarakter daşıyır, bu səbəbdən də ancaq məhdud şəkildə tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

Belə ki, ƏƏR prinsipindən ənənəvi əsasları inkişaf etməkdə olan və ən az inkişaf etmiş ölkələr üçün xüsusi rejimin müəyyən edilməsi işidə daxildir. Belə ki, GATT daxilində aparılan danışıqların «Kennedi-raundu»nun sazişləri ilə müəyyən edilir.

Bu zaman ƏƏR-dən istisnalar müxtəlif formalarda təzahür edir. Belə ki, ənənəvi forma preferensiyaların milli sistemləri çərçivəsində preferensial gömrük rüsumlarının tətbiq olunur. Başqa sferalarda bir qayda olaraq, tənzimləmənin müxtəlif alətlərinin tətbiqi qaydalarına münasibətdə göstərilən ölkələrə qarşı daha yumşaq tələblərin Belə ki, subsidiyalardan istifadə üçün daha geniş imkanlar, milli qanunvericiliyin və onun tətbiqi təcrübəsinin çoxtərəfli sazişlərin normalarına uyğunlaşdırılmasının irəli sürülməsində özünü göstərir. Bundan əlavə differensiyalaşdırılmış və əlverişli rejimin şərtləri keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə də tətbiq olunmağa başlanmışdır. Bütün bunların isə öz əksini Uruqvay raundunun sazişlərində tapmışdır.

Belə ki, milli rejim prinsipi GATT – 49-nin III maddəsində və GATT-94-də birbaşa şəkildə müəyyən olunmuşdur: «Razılığa gələn hər bir tərəfin ərazisinə gələn və razılığa gələn digər tərəfin ərazisinə gətirilən əmtəələrin , onların daxili bazarda satışına, əmtəələrin daşınmasına, bölgüsünə, və istifadəsinə aid edilən qanunlar, qaydalar və tələblərə cavab verməsi üçün müəyyən olunmuş rejimdə az əhəmiyyətli olmayan rejim təqdim olunmalıdır»⁷. Bundan əlavə, milli rejim prinsipi xarici əmtəələrin, xidmətlərə, kapitallara və şəxslərə münasibətdə tətbiq olunan hüquqi rejimlə eyni, və ya ondan az əlverişli olmayan rejimin təqdim olunmasını qəbul edir. Milli rejim prinsipinin tətbiqində məqsəd tənzimləmənin daxili tədbirləri vasitəsilə

⁷ Международное Экономические Отношения М., 2006

xarici əmtəələrin xidmətlərin, kapitalın diskriminasiyasının qarşısının alınmasından ibarətdir. Bu isə sonda idxalın tənzimlənməsi vasitələrini malın gömrük tənzimlənməsi vaxtı sərhəddə tətbiq olunan tarif, qeyri-tarif və vergi tədbirləri zamanı nəzərə almaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, genişlənməsinə və onun kapitalın beynəlxalq hərəkəti, xidmətlərlə ticarət, işçi qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası, intellektual mülkiyyət obyektləri ilə ticarət kimi formalarının əhəmiyyətinin artmasına müvafiq olaraq Milli Rejim prinsipinin rolunu artır. Belə ki, bu sahələrdə daxili tənzimləmə tədbirləri ənənəvi ticarətlə müqayisədə daha geniş gücə malik olur. Ölkələrlə bir çox peşəkar xidmətlərlə ticarət əməliyyatları (rabitə xidmətləri, hüquqi, tibbi və tikinti xidmətləri) sırf xarici iqtisadi tənzimləmə tədbirlərindən demək olar ki, tam sərbəstdirlər. Belə ki, baxılan halda müvafiq fəaliyyət dairəsi tənzimləyən daxili qaydalar və normalar mühüm rol oynayır və başlıca proteksionist alətləri kimi özlərini biruzə verirlər.

Əmtəələrin ticarətdə Milli Rejim prinsipinin tətbiq olduğu mühüm sahələrə: – daxili vergilərin və yığımların tutulması, əmtəənin satış qaydaları, nəql edilməsi və istifadəsi nəzərdə tutulur. Milli Rejim prinsipi universal xarakter daşdığından xidmətlərlə ticarətə və xarici investorların fəaliyyətinin tənzimlənməsinə də tətbiq oluna bilər. Belə ki, göstərilən sahələrdə müəyyən fəaliyyət dairəsinə xarici şəxslərin daxil olması milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi baxımından qadağan oluna bilər. Bundan əlavə həmin sahədə (xidmətlərlə ticarət, xarici investisiyanın tənzimlənməsi) Milli Rejim prinsipi geniş yayılmış və adətən ayrı-ayrı sferalara münasibətdə fərqli şəkildə tətbiq olunur. Belə ki, texnologiyalarla, elmi-texniki birliklərə ticarət və xüsusilə də intellektual mülkiyyət sahiblərinin hüquqlarının müdafiəsi sahələrində Milli Rejim prinsipi əsas rol oynayır.

Milli Rejim prinsipindən istisnalar da nəzərdə tutulur. Belə ki, ilk növbədə, hökumət subsidiyaların verilməsi və dövlət satınalmalarının həyata keçirilməsi

sahələri aid olunur. Burada milli qanunvericiliyi yerli sahibkarlar üçün daha əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəldilən ayrı-ayrı normaları üzrə də güzəştlər nəzərdə tutulur.

Transprentlik prinsipi isə xarici ticarətin tənzimlənməsi sisteminin şəffaflığının təmin edilməsinə xidmət edir. Belə ki, tənzimləmə tədbirləri haqqında məlumatın əldə edilməsinin mümkünlüyünü, həmin tənzimləmə tədbirlərinin, habelə onların tətbiqi qaydalarının aydınlığına söykənir.

Bundan əlavə transprentlik prinsipi GATT-49-nin XII maddəsində və GATT-95-də müəyyən edilmişdir. Belə ki, transprentliyin əsas elementlərinə bunlar aiddir::

- 1) Dövlət tənzimlənməsi tədbirləri haqqında məlumatın əldə edilməsi;
- 2) Tənzimlənmənin istənilən tədbirlərinin yalnız dərc olunduqdan sonra tətbiq edilməsi;
- 3) Tənzimləmə tədbirlərinin eyni şəkildə tətbiqi;
- 4) hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətindən şikayət edilməsinin mümkünlüyü;
- 5) Notifikasiya – çoxtərəfli sazişlər çərçivəsində maraqlı tərəflərin tənzimləmə sistemləri barədə məlumatlandırılması;
- 6) mübahisələrin həlli sistemi çərçivəsində transprentliyin təmin edilməsi ilə əlaqədar tədbirlər, məsləhətləşmələr və qaydaların tətbiq edilməsi prosedurların sadələşdirilməsi.

Müstəsna hallarda belə ki, tam şəffaflıq tərəflərdən birinin hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxara bildikdə, kommersiya sirrinin açılması təhlükəsi ortaya çıxdıqda transprentlik prinsipindən istisnalara da yol verilir. Bu isə çoxtərəfli ticarət sazişləri ilə müəyyən olunur.

Hal-hazırda ÜDTT daxilində ticarət-iqtisadi əlaqələrin beynəlxalq tənzimləmə bu sahələri əhatə edir⁸:

⁸ A.Ş.Şəkəreliyev Azərbaycan İqtisadiyyatı reallıqlar və perspektivlər. B. 2016

a) Ölkədə kömrük-tarif tənziqlənməsi. Bu sahədə əsas alətlər nəzərə alınmasına diqqət yetirilir. Belə ki, iştirakçıların tarif dərəcələrinin əlaqələndirilməsi üzrə öhdəlikləri; müntəzəm çoxtərəfli danışıqlar mexanizmi. Gömrük rüsumlarının azaldılmasına dair danışıqların aparılması qaydaları, tarif güzəştləri siyahılarının hazırlanması və dəyişdirilməsi qaydaları GATT-49-nin XXVIII və XXIX maddələrdə müəyyən edilmişdir. GATT-ın gömrük-tarif tənziqlənməsi məsələlərinə dair maddələri tez-tez düzəlişlərə və əlavələrlə məruz qalmışdır. Belə ki, mühüm dəyişikliklər XXXVII və XXXVIII maddələrin daxil edilməsi ilə bağlıdır. Bu maddələrdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin öz iqtisadiyyatlarını müdafiə etmək məqsədilə gömrük rüsumlarını artırmaq hüquqları göstərilmiş, bundan əlavə inkişaf etmiş dövlətlərin inkişaf etməkdə olan dövlətlərdən idxal olunan mallara gömrük rüsumlarını azaltmaq sahəsində öhdəlikləri müəyyən olunmuşdur. Bu isə həmin ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafına yönəlmişdir.

b) kəmiyyət və inzibati məhdudiyyətlərin tətbiqi. GATT-48-nin XII maddəsi həm ixraca, həm idxala məhdudiyyətlərə aiddir. Belə ki, müstəsna xüsusi hallar istisna olmaqla gömrük rüsumlarından, vergilərdən və digər yığımlardan başqa kəmiyyət məhdudiyyətlərin və istənilən digər tədbirlərin tətbiqindən imtina edilməsini qarşıya qoyuruq. Bu maddə GATT-94-95dən də saxlanmışdır, başqa sözlə desək, kənd təsərrüfatı malları ilə ticarət sahəsindəki dəyişikliklər və tədiyyə balansının nizama salınması üzrə qeydlər nəzərə alınmaqla Ümumi Dünya Ticarət Təşkilatında çərçivəsində də fəaliyyət göstərməkdədir.

Belə ki, GATT-49-cu XIIIV maddəsi və GATT-99 kəmiyyət məhdudiyyətlərinin tətbiqinin əsas prinsipi kimi diskriminasiyaya yol verməmək prinsipini müəyyən edir və bu əsasda onların tətbiqi qaydalarını göstərir⁹

⁹ Основы внешнеэкономических знаний. М., 1994

Belə ki, Uruqvay raundu sazişləri daxilində bütün kəmiyyət məhdudiyyətlərinin ləğv olunması haqqında razılıq əldə edilmişdir. Bu, ilk növbədə kənd təsərrüfatı üzrə Sazişə aiddir. Toxuculuq məmulatları və geyim əşyaları üzrə Saziş kəmiyyət məhdudiyyətlərinin 10 il ərzində, toxuculuq məmulatları ilə ticarətin öhdəliklərini ümumi sisteminə 4 mərhələli integrasiyası gedişində ləğv edilməsini nəzərdə tutur. Kənd təsərrüfatı üzrə Saziş isə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin 1995-ci illərin əvvəlindən dərhal aradan qaldırılması və onların tarif ekvivalentlərinə köçürülməsini nəzərdə tuturdu. Məhz bunun nəticəsində baxılan sektordan tarif dərəcələrinin səviyyəsi sənaye məhsulları ilə ticarətlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir.

v) İdxalın (ixracın) inhisarçı kanalının (dövlət inhisarının) tətbiqi. Xarici ticarət sahəsində dövlət inhisarından ayrı-ayrı mallarla ticarət əməliyyatlarının tənzimlənməsi vasitəsi kimi istifadə edilməsi dünya ticarətinin çoxtərəfli tənzimlənməsi sisteminin tələbləri ilə ziddiyyət təşkil etmir. İdxalın (ixracın) inhisarçı kanalı sisteminin tətbiqinin əsas prinsipləri GATT-ın XVII maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, inhisarçı lisenziyaya malik müəssisələr (o cümlədən dövlətin mülkiyyətində olan) bu və ya digər mal ilə ticarətdə qəbul olunmuş ümumi prinsiplər və qaydalar əsasında fəaliyyət göstərməli, habelə malları tələb və təklifin nisbəti ilə müəyyən olunan qiymətlərlə almalı və satmalıdırlar. Göründüyü kimi, inhisarçı lisenziyaya malik olan müəssisələr onların tərəf müqabili, yaxud rəqibi ola bilən istənilən hər hansı bir müəssisə ilə eyni şərtlər daxilində fəaliyyət göstərməlidirlər.

d) Mövcud qadağanların tətbiqi. Dünya təcrübəsində İdxal və ixrac qadağanlarının tətbiqinin ümumi prinsipləri kəmiyyət məhdudiyyətləri üçün müəyyən olunmuş prinsiplərlə uyğundur. Belə ki, idxala və ixraca qadağanlara GATT-49-nin XII maddəsinin müddəaları şamil edilir ki, burada da sazişlərdə nəzərdə tutulmuş hallar nəzərə alınmaqla qadağanların tətbiqinin yolverilməz olduğu özünü biruzə

verir. Belə ki, tədiyyə balansı və qoruyucu tədbirlərin tətbiqi ilə əlaqədar məhdudiyyətlərdən başqa kəmiyyət məhdudiyyətlərinin tətbiqi sahəsindəki qadağalarla eynidir. Belə ki, təcrübədə qadağanların tətbiq edilməsi üçün əsas kimi texniki maneələr özünü göstərir. Belə ki, GATT-49-cu Xarici Ticarət Siyasətindən maddəsi aşağıdakı məqsədlərlə də qadağanların və məhdudiyyətlərin tətbiq edilməsinə imkan verir: Bundan başqa qorunması, insanların, heyvanların, bitkilərin həyat və sağlamlığının müdafiəsi, GATT-ın müddəalarına zidd olmayan qanunlara riayət edilməsi, potentlərin müəlliflik hüquqlarının qorunması, hökumətlərarası əmtəə mübadiləsi sazişləri üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, təbii resursların azalmasının qarşısının alınması ölkədə bədii, tarixi və arxeoloji sərvətlərin mühafizəsi nəzərə alınır. Həmin maddəyə uyğun olaraq milli emalədici sənayenin yerli xammallarla, bu materialların daxili qiymətin dünya qiymətindən aşağı olduğu vaxt təmin edilməsi məqsədilə onların ixracına məhdudiyyətlərin tətbiq edilməsi də nəzərə alınmalıdır. Belə ki, belə məhdudiyyətlər ixracın artımı, yaxud həmin daxili sənayenin müdafiəsi üçün əlverişli şərait yaranmalıdır. Belə ki, baxılan maddəyə uyğun olaraq təcridxanada olan şəxslərin əməyi ilə istehsal olunan məhsullara, qızıl və ya gümüşlə ticarətə də aid edilir.

Mövcud qadağanlar ayrı-seçkilik əsasında, yaxud dikriminasiyaya yol və beynəlxalq ticarət gizli əngəl vasitəsi kimi özünü göstərir.

e) Ölkədə lisenziyalaşdırmanın tətbiqi. GATT-49-cu müddəaları (maddə XII) idxal və ixrac lisenziyaları da daxil olmaqla istənilən məhdudiyyət və qadağanlardan istifadə edilməsini qadağandır. Bundan əlavə, GATT-47-də lisenziyalaşmanın tətbiqi qaydaları bütövlükdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin tətbiqi üçün müəyyən olunmuş qaydalarla eyni olur. Belə ki, ÜDTT-nin təsis edilməsi haqqındakı Saziş daxilində idxala lisenziya verilməsinə dair daha mükəmməl qaydalar nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, idxalı lisenziya verilməsinə qaydaları üzrə

Sazişlə müəyyən edilir. Mövcud Saziş lisenziyalaşdırmanı ətraflı mənada şərh edir və onu gömrük rəsmiləşdirməsi zamanı təqdim olunmayan müraciətlərin, sənədlərin təqdim edilməsini nəzərdə alan bir inzibati qayda kimi müəyyənləşdirir.

Burada nəzərdə tutulan qaydalara riayət edilməsinin təmin edilməsi üçün iştirakçı dövlətlərin daxili qanunvericiliyinin mütləq şəkildə həmin müddəalara uyğunlaşdırılması nəzərə alınır. Belə ki, Saziş də iştirakçı dövlətlərin razılığı olmadıqda qaydalarından istisnaların yolverilməz olduğu müəyyən olunmuşdur.

Dünyada «Boz zona» tədbirlərinin tətbiqi. Dünyada ticarət siyasəti sahəsində beynəlxalq öhdəliklər sisteminin formalaşması, genişlənməsi, xüsusilə proteksionizm imkanlarının məhdudlaşması bir çox dövlətləri xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləmə sistemlərini təkmilləşdirmək zərurətilə qarşıya qoyur. Belə ki, çoxtərəfli sazişlər daxilində müəyyən olunmuş öhdəliklərdən yan ötməklə ticarət məhdudiyyətinin tətbiqi təcrübəsi genişlənir. Göstərmək lazımdır ki, məhdudlaşdırıcı tədbirlər heç vaxt qanunvericiliklə nəzərdə tutulmur, yalnız ayrı-ayrı hallarda ikitərəfli sazişlər formasında özünü göstərir¹⁰. Buna görə də ticarətin məhdudlaşdırılmasının bu cür vasitələri «boz zona tədbirləri» adı ilə tanınır. Belə tədbirlər arasında ixracın «könüllü» məhdudlaşdırılması xüsusilə geniş yayılmışdır. Burada kvotalaşdırma mexanizmini rəsmi şəkildə tətbiq etmədən kifayət məhdudiyyətlərindən istifadə edilməsinə şərait yaradılır.

Bundan əlavə Uruqvay raundu Sazişləri ixracın «könüllü» məhdudlaşdırılması tədbirlərindən istifadə sahəsində dövlətlərə dövlətlərə qarşı ciddi öhdəliklər irəli sürür. Qoruyucu tədbirlər üzrə Sazişin 11-ci maddəsində iştirakçı ölkələrin ixracın «könüllü» məhdudlaşdırılması, ixraca və ya idxala münasibətdə digər oxşar tədbirlərin tətbiqi, yaxud qorunub saxlanması cəhdlərindən, ixracın, ixrac və ya idxal qiymətləri, habelə ixrac və ya idxal üzərində müşahidə üzrə tədbirlərin tətbiqindən

¹⁰ А.С.Булатов Экономика М., 1999

ibarətdir. Bundan başqa ixracın, yaxud idxalın selektiv lisenziyalaşdırılmanı nəzərdə tutur. Belə bir Saziş qoruyucu tədbirlərin tətbiqi qaydalarına uyğun olaraq, yaxud ayrı-ayrı sahələr üzrə sazişlər daxilində (Toxuculuq məmulatları və geyim əşyaları üzrə Saziş) görülmüş tədbirlərə aid olunur. Bundan əlavə sazişlər Ümumdünya Ticarət Təşkilatının təsis edilməsi haqqında Sazişin qüvvəyə mindiyi dövrdən 4 il ərzində aradan qaldırılmalı, yaxud Qoruyucu tədbirlər üzrə Sazişə uyğun gəlməlidir. Belə ki, iştirakçı dövlətlər qeyri-hökumət səviyyəsində də, yəni müxtəlif şirkətlərin sazişləri daxilində də, müvafiq tədbirlərdən istifadə edilməsini stimullaşdırmaq üzrə öhdəlikləri nəzərə alır.

z) Ölkədə texniki mənafehlərin tətbiqi. Dünya ölkələrində ticarətdə texniki maneələr üzrə Saziş texniki maneələrin bütün növlərinin ticarətin azaldılmasının mümkün üsulları kimi nəzərdən keçirildiyi ilk çoxtərəfli hüquqi sənəd hesab edilir. Belə ki, Saziş GATT-ın tənzimləmə obyektini genişləndirməklə yanaşı fəaliyyət sferasının standartları da daxil edilmişdir.

Mövcud iştirakçı dövlətlər texniki maneələrdən, texniki normalardan, standartlardan, sertifikatlaşdırma sistemindən, istifadə edrəkən Ən Əlverişli Prinsip və Milli prinsipinə riayət etməli və onlardan ticarətə süni əngəllər qurmaq vasitəsi kimi istifadə edə bilməz. Belə ki, texniki məhdudiyyətlərin tətbiqi sahələrinə sanitar və fitosanitar normalar daxildir. Belə ki, tədbirlərin ümumi prinsipləri texniki məhdudiyyətlər üçün müəyyən olunmuş prinsiplərlə yəni ən əlverişli prinsip və Milli prinsiplərlə eyni cərgədə durur.

Sənəddə mövcud İEOÖ-lər üçün xüsusi maddələr də nəzərdə tutulub.

Belə ki, texniki mənafehlərdən ticarətin tənzimlənməsi aləti kimi istifadə edilməsinin perspektivdə daha da genişlənməsi və çətinləşməsi ola bilər. Bu baxımdan beynəlxalq ticarətin sərbəstləşmə meyli isə, məhdudiyyətlərin növlərinin, onların tətbiq edildiyi əmtəələrin çeşidinin azalmasında deyil, hər iki göstəricinin

artmasına səbəb olacaqdır. Belə ki, texniki tələblərin, standartların, qaydaların gələcəkdə unifikasiyası prosesində öz yerini tapacaq.

j)Ölkədə vergi alətlərinin tətbiqi. Dünya ölkələrində ticarətin vəziyyətinə təsir edən daxili vergilərin və yığımların tətbiqi prinsipləri GATT-49-cu V maddəsində əks olunur. Burada ən başlıcası Milli Prinsipəridir prinsipidir. GATT-ın müddəaları daxili vergi və yığımlardan kompensasiya vasitəsi kimi istifadə edilməsinin mümkünlüyünü müəyyən edir, belə ki, onların proteksionizm vasitəsi kimi tətbiqinə embargo qoyulur. Ölkədə yerli əmtəələrin tətbiq olunan daxili vergi və yığımlarla eyni vergi və yığımların idxal edilən müvafiq əmtəələrə tətbiq etməsi hüququ GATT-49-cu. Belə ki, burada idxal olunan mallara dolayı vergilərin tətbiqi nəzərə alınır. Hərgah GATT-94-ün II.1(v) maddəsinin müddələrinin şərh edilməsinə dair Razılaşmada gömrük rüsumlarından fərqli vergi və yığımların tətbiqi sahəsində iştirakçı dövlətlərin əlavə öhdəlikləri müəyyən edilmişdir. Səzishdə istifadə edilən «xarakter etibarı ilə isə gömrük rüsumlarına oxşar vergi və yığımlar» ifadəsi gömrük rüsumları kimi yalnız xarici mallara aid edilən vergilərə aiddir.

Bundan başqa ixrac olunan mallara vergi alətlərinin tətbiqi sahəsində qarşıya çıxan ən mühüm məsələ vergi güzəştləri ilə ixracın subsidiyalaşdırılması arasında əlaqənin yaradılmasıdır. Ölkədə ixracatçıların birbaşa vergilərdən azad edilməsi dünya praktikası və Ümum Dünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində bağlanmış səzişlərdə qadağan edilmiş ixrac subsidiyası kimi qəbul edilir. Belə ki, qarşı tərəfdən cavab tədbirlərinin tətbiqi üçün əsas götürülə bilər. Adətən subsidiyalar və kompensasiya tədbirləri üzrə Səziş belə vergilərə mənfəətdən vergini, fiziki şəxslərin gəlir vergisini, icarə haqqını, royaltini aid edir. Bundan əlavə digər gəlirlərdən və əmlaka vergiləri, əmək haqqından verginin, faizlər üzrə ödənişləri aiddir. Belə ki, vergi krediti formasında verilə bilən müvafiq vergi güzəştləri ilə subsidiya kimi nəzərə almaq lazımdır.

Ölkədə ixrac olunan mallara vergi alətlərinin tətbiqi sahəsində hamı tərəfindən tanınan təcrübəyə görə ölkədən çıxarılan mallar dolayı vergilərdən: ƏDV, satışdan vergi, aksizlər, azaddırlar. Dünyada belə praktika GATT-94-ün XVI maddəsinin müddəalarında və Adı çəkilən Sazişdə öz əksini tapmışdır.

Mövcud Sazişin 1-ci maddəsinə əsasən ixrac olunan malların daxili bazar üçün nəzərdə tutulmuş müvafiq əmtəələrin tətbiq olunan vergi və yığımlardan azad edilməsi, yaxud ixrac vaxtın belə vergi və yığımların məbləğinin qaytarılması ixrac subsidiyası nəzərdə tutulur. Belə ki, ixrac edilən əmtəə azad edilmiş olduğu, və ya ixracatçıya qaytarılmış vergilərin, yığımların məbləği daxili bazar üçün nəzərdə tutulmuş müvafiq əmtəəyə mala tətbiq olunan vergi və yığımların məbləğindən çox ola bilməz.

Ölkədə ixrac olunan əmtəələrin dolayı vergilərdən azad edilməsi və ölkə istehsalı olan əmtəələrə tətbiq edilən vergilərə müvafiq olan vergilərin idxal olunan müvafiq əmtəələrə tutulmasının əsasları olduğunu göstərir.

c) Ölkədə qoruyucu tədbirlərin tətbiqi. Ölkədə qoruyucu tədbirlər əsasən xarici əmtəələrin onlarla rəqabət aparan yerli məhsul sahələrinə əhəmiyyətli iqtisadi zərər vuran, və təhlükə yaradan həcmdə idxalın və müvəqqəti əsasda azalmasına tətbiq² edilən qadağadır. Bu cür tədbirlərdən istifadə olunması qaydaları Qoruyucu tədbirlər üzrə Sazişdə əks olunur. Bu sənəddə bu cür tədbirlərin tətbiqinin əsas prinsipi – əmtəənin idxalına bütövlükdə tətbiq olunmalıdır. Belə ki, bundan başqa onlardan istifadə edərkən diskriminasiyaya yol verilməməsinin təmin etməlidir.

Mövcud Sazişin 5-ci maddəsinə uyğun olaraq yalnız səlahiyyətli orqanlar tərəfindən öyrənildikdən sonra qoruyucu tədbirlər tətbiq edilə bilər. Müəyyən etmə prosesində bütün maraqlı tərəflərə, müzakirələr daxilində öz fikirlərini bildirmək üçün şərait yaradılmalıdır. Bu işdə əsas məqsəd ölkənin maraqları baxımından qoruyucutədbirlərin tətbiqinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Mövcud Sazişin 5-ci maddəsinə müvafiq olaraq əhəmiyyətli zərər dedikdə, milli sahənin vəziyyətinin ciddi ümumi pisləşməsi nəzərə çarpır. Belə ki, əhəmiyyətli zərərin vurulması təhlükəsi ifadəsi zəruri olan zərər kimi müəyyən olunur. Bu zaman zərər vurulması təhlükəsinin mövcudluğuna dair nəticələr müəyyən faktlara istinad edilməlidir.

ç) Ölkədə antidempinq tədbirləri. Beynəlxalq bazasında gedən rəqabət mübarizəsində ticarət məhdudiyyətlərinin yerinə əmtəələrin xarici bazarlara çıxarılması zamanı haqsız qiymət rəqabəti vasitələrindən olan dempinqdən də geniş miqyasda istifadə edilməsi antidempinq tədbirlərinin tətbiqinin zəruriliyini meydana gətirir.

Belə ki, antidempinq tədbirlərini istifadə edən ölkənin tariflərin səviyyəsi sahəsindəki adi öhdəliklərdən və Ən Əlverişli Rejim prinsipindən uzaqlaşmasıdır. Belə ki, coxtərəfli öhdəliklər sisteminin stabilliyin qorunması zərurəti isə ciddi tədbirlərin dünya səviyyədə tənzimlənməsi qaydalarının hazırlanmasını tələb edir. Belə ki, GATT-ın mövcud olduğu bütün bu müddət ərzində antidempinq tədbirlərinin tətbiqi sahəsində sazişlərin işlənməsi və vaxtaşırı olaraq təkmilləşdirilməsi həyata keçirilmişdir. Bundan əlavə, «Tokio raundu» çərçivəsində danışıqlar nəticəsində «Antidempinq Məcəlləsi» işlənib ərsiyəyə gətirilmişdir. Mövcud mükəmməl normalar isə Ümumdünya Ticarət Təşkilatı antidempinq tədbirləri üzrə Sazişində (GATT-95-ci VII maddəsinin tətbiqi haqqında Sazişdə) öz əksini tapmışdır. Belə ki, dempinq ifadəsi əmtəənin normal dəyərindən aşağı qiymətlərlə xarici ölkə bazarına çıxarılması, ixrac qiymətinin ixracatçı ölkənin daxili bazarında əmtəənin adi ticarət şərtləri ilə satışı üçün nəzərdə tutulmuş müqayisə edilə bilən qiymətdən müəyyən edilir. Burada dempinqdə günahlandırılan mallara hər cəhətdən müvafiq əmtəə olmadıqda onunla ona olan əmtəələr kimi müəyyən edilir.

m) Ölkədə həyata subsidiyalar və kompensasiya tədbirləri. Ölkədə subsidiyalaşdırma ticarət siyasətinin ən mürəkkəb məsələlərindən biridir. Belə ki, xarici bazarların ələ keçirilməsi vasitəsi kimi ixrac subsidiyalarından geniş istifadə olunur. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı daxilində sazişlərdə ixrac subsidiyaları haqqsız rəqabət vasitəsi kimi nəzərdə tutulur. Belə ki, onlardan istifadə edilməsinin həcmli əhəmiyyətli dərəcədə kicilmişdir. Belə ki, istehsalın beynəlmilləşməsi prosesinin gücləndiyi dövrdə subsidiyaların ən müxtəlif növləri, sırf «daxili» xarakterli subsidiyalar ticarət siyasətinin amili rolunu yerinə yetirir.¹¹

Ölkədə subsidiya məsələlərinə iki tərəfli ticarət sazişlərində, bir qayda olaraq baxılır. Belə ki, ticarət çoxtərəfli beynəlxalq tənzimləməsinin obyektı kimi iştirak edir. GATT- 49- cu bu məsələlərə dair müddəalar iki maddədən (VII və XVII) qeyd edilir. Bundan əlavə yeni işlənmiş normalar «Tokio raundu» danışıqlar nəticəsində müəyyən edilmişdir. Bundan əlavə Uruqvay raundu sazişləri paketinə daxil olan Subsidiyalar və kompensasiya tədbirləri üzrə Sazişdə isə ilk dəfə olaraq müvafiq məsələlərə dair məlumatlar verilmişdir.

Mövcud Sazişin Azərbaycan üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən mühüm cəhətlərindən biri də inkişaf etməkdə olan, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə subsidiyaların tətbiqi xüsusiyyətlərinə dair qeyd-şərtlərin müəyyənləşməsidir.

Hər gah keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün subsidiyaların verilməsinin gələcək qaydaları nəzərdə tutulur:

1. inzibati-amirlik sistemində bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olan, subsidiyaların verilməsini;
2. Sazişin şərtlərinə zidd gələn və Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv qəbul edilənə kimi mövcud olan subsidiya proqramlarının ləğv edilməsi üçün güzəştli müddətin müəyyən olunması. Qeyd etmək lazımdır ki,

¹¹ К.Смиртгорф. Экспорт: право и практика международной торговли. М., 1993

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının müddəalarının ölkəyə şamil edildiyi andan 5 il ərzində bütün subsidiya proqramları Sazişin tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu ölkələrə münasibətdə, təşkilata üzv olduqları andan 8 il ərzində, qadağan edilmiş subsidiyalara qarşı tədbirlərin nəzərə alınması;

3. Mövcud borcların silinməsi və onların ödənilməsi üçün vəsaitlərin verilməsi formasında subsidiyaların icazə verilən sahəyə aid edilməsinin müəyyənləşdirilməsi;
4. Ölkədə maraqlara ciddi zərər vurulması faktının müəyyən edilməsi zamanı İEOÖ üçün olduğu kimi əlverişli rejimin tətbiqi.

Xüsusi olaraq kənd təsərrüfatı məhsullarına subsidiyaların verilməsi sahəsində Ümumdünya Ticarət Təşkilatı sazişlərində əsas prinsip kimi onların qadağan edilməsi deyil, həmin əmtəələrin istehsalı və ixracının subsidiyalaşdırılmasının azaldılması və azaldılması sahəsində iştirakçıların öhdəlikləri işlənilib hazırlanmışdır. Dünya dövlətlərini götürdükləri ümumi öhdəliklərin icrası sahəsində subsidiya obyektlərinin və formalarının seçilməsi baxımından da fəaliyyət sahələrində sərbəsliliyin təmin edilməsi.

Göstərilən öhdəliklərə daxil edilməsinin əsası kimi bu cür tədbirlərin istehsala və ticarətə əsaslı təsir göstərmədiyi fikri söylənilir. Belə ki, hər hansı bir məhdudiyyət qoyulmadan istifadə oluna bilər və onlar «yaşıl paket» adı ilə tanınırlar. Bu qəbildən olan tədbirlər bunlardan ibarətdir:

1. Ölkədə istehsalçılara ödənişlərin verilməsi ilə əlaqədar olmayan, ümumi xarakterli xidmətlərin göstərilməsi. Belə ki, ölkədə elmi tədqiqatlar, infrastruktur obyektləri, zərərvericilər və xəstəliklərlə qarşı mübarizə, tədbirləri bu işdə müstəsna rol oynayır. Mövcud Sazişdə ərzaq yardımının ticarət səpkilərinə də toxunulmuşdur.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı sistemində çoxtərəfli hüquqi tənzimlənmə sferasının daxil olan yeni obyektlərdən biri də xidmətlərin sərhədlərarası hərəkətidir. Xidmətlərlə dünya ölkələri arasında ticarətin razılaşdırılmış qaydaları və normaları GATS-la (Xidmətlərlə Ticarətə dair Baş Saziş) müəyyən edilir. Dünya ticarətin bu segmentinin əmtəələrlə ticarət kontraktında daha yüksək sürətlə artdığını nəzərə alsaq baxılan sazişin tələblərinin öyrənilməsinin və praktikada tətbiqinin zəruri olduğu meydana çıxır. Sazişdə xidmətlərin göstərilməsinin 4 metodu müəyyən edilmişdir. Belə ki, Sazişin əhatə etdiyi xidmətlərin təsnifatına görə buraya işgüzar xidmətlər, rabitə, tikinti, injiniring xidmətləri, distribyuter, ümumtəhsil, maliyyə, nəqliyyat, turizm və s. xidmətlər aiddir. Bundan əlavə GATT sazişində olduğu kimi GATS-ın da əsas prinsiplərini Ən Əlverişli Rejim, Milli Rejim və transparentlik təşkil edir. Bundan başqa iştirakçı dövlətlərə müəyyən xidmət növləri üçün konkret bir ölkəyə münasibətdə daha əlverişli rejim müəyyən etmək, başqa sözlə Ən Əlverişli Rejim tətbiq etmək hüququ verir. Belə ki, sazişin əsas müddəalarından biri tərəflərin xidmətlərlə ticarət sahəsinin dövrü olaraq sərbəstləşməsinə dair öhdəliklərin müəyyənələşməsinə xidmətdir.

Mövcud Saziş maliyyə xidmətləri sahəsində investorların, əmanətçilərin və bu qəbildən olan digər şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi, habelə milli maliyyə sisteminin möhkəmliyinin, sabitliyinin təmin edilməsi sahəsində hökumətlərin qoruyucu tədbirlər görmək məsələləri həyata keçirilir. Belə ki, GATS eyni zamanda diskriminasiyaya şərait yaratmadan xidmət ixracatçısı olan xarici vətəndaşlara dövlət İKT şəbəkələrindən istifadə üçün şəraitin yaradılması nəzərdə tutulur.

Hazırkı şəraitdə xidmətlərlə ticarətdə hüquqi rejimi təhlil etmək kifayət qədər olduqca mürəkkəb məsələdir. Belə ki, bu sahədə xidmətlərlə ticarətdə maneələrin vahid təsnifatı hələ ki, müəyyən olunmayıb. Belə ki, sazişin tələblərinin

mükəmməlliyi və işlənməsinin dəyərliyi baxımından GATT-dan geri qalmasına dair müəyyən ideyalar mövcuddur.

Azərbaycanda müasir xidmətlər sferasının yenidən təşəkkül tapmaqla olduğunu və bu sahəyə də xüsusi dövlət himayəçiliyinin həyata keçirilməsinin zəruriliyini bir daha tələb edir. Belə ki, göstərilən sazişlə təsbit edilən tənzimləmə normalarına və tələblərə daha həssas yanaşmağın zəruriliyi meydana çıxır.

Dünyada yeni texnologiyalarla, elmi-texniki məlumatlarla beynəlxalq mübadilənin güclənməsi, rəqabət mübarizəsinin vasitəsi kimi məhsul və xidmət nişanlarının rolunun artması ilə müşahidə edilir. Bundan əlavə intellektual mülkiyyət sahiblərinin hüquqları ilə əlaqədar kompüter avadanlığı, proqram təminatı ticarətin genişlənməsi intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunmasını tələb edir. Bu isə Ümumdünya Ticarət Təşkilatı fəaliyyət sferasına daxil edilməsinə gətirib çıxarmışdır. Əlaqədar münasibətlərin tənzimləməsi qaydaları və normaları intellektual mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri üzrə Sazişlə aid edilir. Belə ki, bu Saziş GATT və GATS-la ölkədə ən əlverişli rejim və Milli rejim prinsipləri çıxış edir. Sazişin əhatə dairəsi genişdir və buraya müəlliflik hüquqları, əmtəə və xidmət nişanları, sənaye nümunələri, patentlər, inteqral mikrosxemlərin topologiyası, kommersiya sirləri daxildir. Bu mövcud sazişə görə iştirakçı ölkələrdə müvafiq milli qurumlar yaradılmış və normativ hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur. Azərbaycanda maraqlı olan məqamlardan biri sazişlərdə təsbit edilən keçid müddətidir. Bu müddət inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün 6 il, ən az inkişaf etmiş ölkələr üçün isə 12 il müəyyən edilmişdir ki, həmin vaxt ərzində iştirakçılardan öz qanunvericiliklərini və bu sahədəki təcrübələrini Sazişin müddəalarına uyğunlaşdırılması tələb olunur.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə əməkdaşlıq perspektivlərinin öyrənilməsi zamanı diqqət yetirilməli olan məqamlardan biri də investisiya siyasətinin ticarət

səpkiləri arasında Sazişlə bağlıdır. Mövcud qaydaya əsasən əmtəələrin ticarətə mənfi təsir göstərən, Milli Rejim prinsipinə və GATT-ın kəmiyyət məhdudiyyətlərinə qadağan edilməsinə dair maddəsinə əks olan investisiya siyasəti tədbirlərinin tətbiqini qəbul etmir. Belə ki, sazişə müvafiq tədbirlərin siyahısına xarici sərmayədarların yerli istehsal olan əmtəələrin almalarına, habelə ixracın həcmində dair öhdəliklər götürülməsini nəzərdə tutan tədbirlər, balanslaşmış ticarətə dair tələblər aid edilir. Mövcud saziş müvafiq tədbirlərdən istifadənin İEOÖ –də 5 il ərzində, ən az İEO –də isə 7 il ərzində dayandırılmasını nəzərdə tutur.

Belə ki, müasir dövrdə milli dövlətlərin beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlıq səviyyəsinin yüksəlməsi onların XİF-ə dövlət üstün müdafilənin güclənməsi ilə yanaşı daxili iqtisadi siyasətdə də riayət olunması tələb edir. Belə ki, milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsində endogen (daxili) amillərlə yanaşı, ekzogen (xarici) amillərin də rolu get-gətə artır. Artıq dövlətin iqtisadi prosesləri, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləmə funksiyaları dəyişikliklərə məruz qalır. Belə ki, dövlətin makroiqtisadi tənzimlənmənin ənənəvi üsullarından idxala məhdudiyyətlər və ixrac subsidiyaları, milli valyutanın məzənnəsi, mərkəzi bankların uçot dərəcəsi istədiyi kimi istifadə imkanları azalır. Ölkədə milli təsərrüfatların qarşılıqlı asılılığının getdikcə gücləndiyi bir şəraitdə hökumətlər bu vasitələrdən istifadə edərkən həm də başqa dövlətlərin, Transmilli Korporasiyaların, Transmilli bankların, habelə beynəlxalq təşkilatlar daxilində işlənmiş qaydalardan irəli gələn tələbləri nəzərə alınmalıdır. Bu isə müəyyən şəraitdə ölkənin milli maraqları və iqtisadi mənafeyi baxımından mənfi hallara gətirib çıxara bilər.

Məhz buna görə də, zəif inkişaf etmiş və keçid iqtisadiyyatlı ölkələr beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq strategiyasını müəyyənləşdirərkən iqtisadi təhlükəsizliklərin və milli mənafehlərinin qorunması üçün müvafiq güzəştlərə getməlidirlər.

Belə ki, dünyada beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi əsasında dünya ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin, elmi-texniki əməkdaşlığın genişlənməsi və xarici iqtisadi əlaqələrin üstünlüklərdən yararlanmağa imkan verməklə yanaşı, milli təsərrüfatlara dünya miqyasında yaranan dünyəvi problemlərin neqativ təzahürlərinin güclənməsi üçün də əlverişli şərait yaratmış olur.

Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, ölkə milli iqtisadiyyatı həmin mənfi təsirlərdən qorumaq, onun beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq sistemindən iştirakını müəyyənləşdirmək, dünya bazarlarında yerli istehsalçıların yerlərini möhkəmləndirmək, iqtisadi təhlükəsizliyini təmin üçün iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi və iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi mühüm rol oynayır.

III FƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏMƏLİYYATLARININ APARILMASI VƏ ONLARIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Xarici ticarət sövdələşmələri və onların həyata keçirilməsi

Ölkələr arasında xarici ticarət əlaqələrin dedikdə, müxtəlif ölkələrin iki və bir neçə tərəfləri arasında kəmiyyəti və keyfiyyəti müəyyənləşdirilmiş mal vahidləri, yaxud xidmətlər üzrə kontraktların bağlanması başa düşülür. Bağlanmış kontrakt və sazişlərin beynəlxalq xarakteri subyektlərin, yəni tərəflərin müxtəlif ölkələrdə olmasından irəli gəlir. Belə ki, tərəflər müxtəlif dövlətlərə məxsus olsalar da belə, onların müəssələri bir dövlətin ərazisində yerləşibsə, onda bağlanmış kontrakt birbaşa hesab olunacaqdır. Belə ki, kontrakt həm də bu vaxt beynəlxalq kontrakt kimi tanınır. Belə ki, kontrakt bir dövlət daxilində fəaliyyət göstərən iki və daha çox xarici tərəflər arasında bağlansın, onların ticarət müəssələri, firmaları isə xarici ölkələrdə yerləşmiş ola bilər. Kontraktların bu cür təsviri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının beynəlxalq alqı-satqı barəsindəki Vyana konvensiyasında verilmişdir (1980-ci il). Belə ki, 1985-ci ildə isə bu, yenidən Haaqa Konvensiyasında öz əksini tapmışdır.

Ölkələrdə ticarət sövdələşmələrində tərəflər sahibkarların xüsusi kateqoriyalarına aid edilir və tacir adlanırlar. Tacirlərin fəaliyyətləri çox hallarda xüsusi qaydaya tabe olunurlar. Bu cür qayda sazişlərin bağlanmasında rəsmiyyətçiliyi ləngidir, işguzar yanaşmanı isə tələb edir.

Dünya ölkələrində beynəlxalq ticarət fəaliyyəti praktikasından da milli ticarətdə olduğu kimi, əmtəə vahidi dedikdə bir növ əmtəənin ayrı-ayrılıqda miqdarı başa düşülür. Əmtəə partiyası isə bir məntəqədən, ölkədən digər məntəqəyə daşınması nəzərdə tutulan bir və yaxud bir neçə əmtəə vahidinin cəmi kimi başa düşülür.

Hazırda şəraitdə beynəlxalq ticarət sövdələşmələrinin xüsusi cəhəti bundan ibarətdir ki, bu sövdələşmələr beynəlxalq maddi istehsal və elmi-texniki

əməkdaşlıqdan yaranmış əlaqələr sistemidir. Belə əlaqələr sistemi mühüm məsələləri əhatə edir:

- a) Dünya əmtəə dövriyyəsinin daxil olan məhsulların siyahısının əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi, dəyişdirilməsi və çeşidinin çoxaldılması.
- b) Ölkədə bütövlükdə müəssisələrə dəst avadanlıq satmaq üçün sazişin əhatəli olması. Belə sazişlərdə maşın, avadanlıq, material və xidmətlərin dəsti nəzərə alınır. Burada xidmətlər isə mühəndis işlərindən, infrastrukturunun inkişafına dair xidmətlərdən təşkil olunur.
- c) Dövlətlər arasında sövdələşmələrin miqyasının artması. Belə ki, əmtəələr üzrə alqı-satqısı dairəsində deyil, iqtisadi əməkdaşlıq üzrə iri həcmli sövdələşmələrin həyata keçirilməsi.
- d) Firmanın binasının tikilməsi üzrə bütün əsas işlərin layihə sənədlərindən hazırlanması. Bundan əlavə müəssisəsinin işə salınması üçün layihələşdirilən bütün göstəricilərə nail olunanadək öhdəliklərin satıcı tərəfindən öz üzərinə götürməsi təcrübəsinin yayılması.
- e) Ölkədə konsorsiumlar yaratmaq yolu ilə müxtəlif ölkələrin şirkətləri tərəfindən birgə irimiqyaslı razılaşmaların həyata keçirilməsinə nail olmaq. Belə ki, bu zaman bağlanmasında əsas tərəf kimi aparıcı şirkət çıxış edə bilər.

Dünya ölkələrin arasında beynəlxalq ticarət sövdələşmələrinin əsas cəhəti həm də onların məqsədyönlü olmasıdır. Belə ki, məqsədyönlü fəaliyyət həm milli, həm xarici istehlakçıya şərait yaratmaq deməkdir. Belə ki, istehsalçıya onun vasitəçi xidmətindən istifadə etmədiyinə görə adətən əmtəənin göndərilməsi dəyərindən 35 faizədək qənaət verir. Həm də müəyyən bir konkret istehlakçıya istehsalının xammal, materiallar, ehtiyat hissələri göndərənlərlə bilavasitə və uzunmüddətli əlaqələrdə olmasına şərait yaradır. Bu isə vaxtı-vaxtında lazım olan məhsulların istehsalını həyata keçirməyə şərait yaradır.

Hazırkı dövrdə beynəlxalq əlaqələrin bir sıra formaları geniş yayılmışdır:

1. Birgə elmi fəaliyyət;
2. İstehlakçılara texniki məsləhət;

3. Yeni məmulatların nümunələrinin hazırlanıb işə salınması proseslərində sifarişçilərin iştirakının təmin edilməsi.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda iqtisadçılar beynəlxalq alqı-satqı iki irihəcmli konvensiyasını görmüşlər. Bu konvensiyaların biri əmtəələrin alqı-satqısı üzrə, digəri isə kontraktların tətbiq olunan hüquqi konvensiyalardır. Bu konvensiyaların diqqət yetirək:

Qeyd etmək lazımdır ki, əmtəələrin beynəlxalq alqı-satqısı üzrə müqavilələrə dair konvensiya diqqəti cəlb edir. Belə ki, bu konvensiya 1996-cı ildə BMT-nin kontraktların hüquqliliyinə dair təşkil etdiyi Komissiya tərəfindən hazırlanmışdır. Belə ki, 1980-ci ildə BMT-nin xüsusi konfransında işlənilmişdir. Belə ki, Konfrans Vyana şəhərində keçirildiyi üçün o Vyana Konvensiyası adlandırılmışdır. Konfransda 62 ölkə, o cümlədən 22 sənayecə inkişaf etmiş, 29 inkişaf etməkdə olan ölkələr iştirak etmişlər. Konvensiyanın iştirakçıları isə dünyanın 30 ölkəsidir. Keçmiş Sovetlər İttifaqı həmin konvensiya SSRİ ali sovetinin xüsusi qərarı ilə 1990-cı ildə qoşulmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq alqı-satqı kontraktlarına dair konvensiya dünya miqyasında alqı-satqı proseslərinin vahid şəkilə salınmış, qayda-qanunlarının cəmi ilə tənzimlənir. Belə ki, qayda-qanunlar müxtəlif ictimai, iqtisadi və hüquqi sistemlərə malik olan bir çox ölkələr üçün əlverişlidir və beynəlxalq ticarətdə hüquqi maneələri aradan qaldırır.

Belə ki, konvensiya normativ- hüquqi xarakter daşıyır. Belə ki, konvensiyada nəzərdə tutulan əsasnamə hüquqi normalara söykənir. Kontraktda müqavilədə iştirak edən dövlətlər konvensiyanın hər hansı müddəasını qəbul etməyə, hətta onu dəyişə də bilərlər. Konvensiya ancaq beynəlxalq xarakter daşıyan kontraktlara aid edilir.

Vyana Konvensiyasının məqsədi beynəlxalq alqı-satqını tənzim edən milli qanunçuluğun vahid şəkilə salınmasına kömək göstərməkdir. Konvensiya əsasən bu məsələlər diqqəti cəlb edir:

1. Əmtəələr üzrə beynəlxalq alqı-satqı kontraktlarının bağlanması və istifadə edilməsini eyni formada tənzimləyir və həyata keçirir;

2. Həyata keçiriləcək kommersiya danışıqlarının tezləşdirilməsinə, asanlaşmasına və əlverişli olmasına təkan verir;
3. Kontrakt tərəfinin bir-birinin hüquq və vəzifələrini birmənalı başa düşmələri üçün əlverişli şərait yaradır;
4. Ən güclü partnyor tərəfindən kontrakt özü üçün daha əlverişli şərtlərin digər tərəfə qəbul etdirməsi hallarının aradan qaldırılmasına qarşıya qoyur;
5. Mövcud konvensiyada iştirak etməyən ölkələr arasında kontrakt münaqişəsi baş verdikdə, kontrakt subyektləri və kontrakt obyektləri üzrə münasibətləri təşkil edir;
6. Mövcud alqı-satqı kontraktlar obyektlərinin o, cümlədən əmtələrin siyahısını müəyyən edir;
7. Mövcud konvensiyanın aid olmadığı dövlətlər üçün alqı-satqı kontraktlarının nişanələrini müəyyənləşdirir və həyata keçirir.

Mövcud Vyana konvensiyası 101 maddə və dörd hissədən ibarətdir:

- a) Tətbiqi sfera və ümumi müddəalar;
- b) Müqavilənin bağlanması;
- c) Malın alqı-satqısı;
- d) Son müddəa.

B) Beynəlxalq alqı-satqı kontraktlarına tətbiq edilən hüquqi qaydalara dair konvensiya. Bu konvensiya Haaqa konvensiyası adlanır. Bu yeni konvensiya 1985-ci ildə Haaqada beynəlxalq xüsusi hüquq konfransının sessiyasında qəbul olunmuşdur. Sessiyanın işində 65 dövlət iştirak edirdi. Bu konfransın məqsədi 1955-ci ildə Haaqa konfransında qəbul olunmuş və artıq köhnəlmiş konvensiyaya yenidən baxılması məqsədini təşkil edilmişdir. 1985-ci il konvensiyası isə 1980-ci ildə qismən Vyana konvensiyasına xeyli əlavələrin edilməsinə əsaslanır . Bu konvensiya (1985-ci il) birmənalı vahid maddi-hüquqi qayda-qanunlarla tənzimlənilməyən hüquqi kollizon (toqquşan, bir-birinə zidd olan) qaydaların bir-birinə uyğunlaşdırılması barədə əsasnamə mövcuddur. Bundan əlavə konvensiya həm də universal xarakterə malikdir.

Konvensiya həm iştirakçı ölkədə, həm də beynəlxalq kontrakt ilə bağlı olan, lakin konvensiyada iştirak etməyən ölkələrə tətbiq edilə bilər.

Həqa konvensiyasının əsas müddəaları bunlardır:

1. Mövcud Vyana konvensiyasına uyğun gələn və cüzi dəyişikliklər edilməklə əmtəələr alqı-satqı kontraktlarının beynəlxalq xarakterinin aydınlaşdırılması;

2. Mövcud növ əmtəələrin beynəlxalq alqı-satqı sahəsinə tətbiq edilməsindən uzaqlaşdırılması;

3. Mövcud Vyana konvensiyasında fərqli olaraq, beynəlxalq alqı-satqı sahəsində hərrac və birja mallarının, elektrik enerjisinin nəzərə alınması.

4. Kontraktlarının tənzimlənməsində köməyə gələn hüquqların müəyyənləşdirilməsi.

Belə ki, alqı-satqı kontraktlarına tətbiq olunan hüquq Həqa konvensiyasına uyğun surətdə, bunları tənzimləyir:

a) Kontraktın şərhini;

b) Tərəflərin hüquq və vəzifələrini və kontraktlarının icrasını;

c) Alıcının əmtəələrin götürəcəyi nəticə və gəlirlərin ilkin şərtlərini;

d) Əmtələrə görə alıcı riskinin ilkin şərtləri;

e) Mülkiyyətçilik hüququnun saxlanılmasına dair analizin tərəflər üçün həqiqiliyi və nəticələr;

f) Kontraktların yerinə yetirilməsi aqibəti;

g) Təqaüdlərin ödənməsi üsullarını;

h) İddia müddəti və kontraktlarını öz qüvvəsini itirməsi müddətinin nəzərə alınması.

3.2 Xarici Ticarətin tənzimlənməsinin qeyri-tarif metodları və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Müasir qlobalaşma və regional yaxınlaşma dövründə Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar mühüm rol oynayır. Belə ki, ölkəmiz müstəqillik əldə etdiyi ilk illərdən başlayaraq xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi istiqamətində böyük işlər həyata keçirir. Belə ki, xarici ticarət əlaqələrin sərbəstləşdirilməsi zamanı dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin səviyyəsinin minimuma endirilməsi və bütün iqtisadi subyektlərə xarici ticarət əməliyyatlarını həyata keçirmək ixtiyarının verilməsi ilə müəssisələrin iqtisadi müstəqilliyini təmin edir. Ölkədə özəl sahənin yaradılması, yerli istehsalçıların xarici bazarlarda rəqabət mübarizəsinə qoşulması və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi kimi məsələlər həyata keçirilir.

Belə ki, xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsinin birtərəfli qaydada aparılması və bəzən iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış olmadıqda göstərilən məqsədlərə tam nail olunması mümkün olmur. Belə ki, sərbəstləşmənin əvəzləyicisi olan proteksionizm siyasətinin tərəfdarlarının baxışlarının güclənməsinə gətirib çıxarır. Bu məqsədlə başqa prizmadan yanaşdıqda və elmi cəhətdən əsaslandırılmadıqda uzun illər xarici iqtisadi siyasət qeyri-ardıcıl, bəzən də ziddiyyətli şəkildə həyata keçirilir.

Dunyadakı son iqtisadi durumu bir daha sübut edir ki, ölkənin xarici və daxili iqtisadi siyasəti bir-biri ilə sıx əlaqədardır. Respublika hökuməti tərəfindən ilk sistemli yanaşmağa cəhd «Azərbaycan Respublikasında ticarətin inkişafı üzrə dövlət proqramı» ilə başlanılmışdır. Ölkə Prezidentinin 23 iyun 1999-cu il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilən bu proqramın məqsədi ticarətin maksimum dərəcədə sərbəstləşdirilməsi, iqtisadi inkişafın tələblərinə uyğun olaraq ticarətin tənzimlənməsi mexanizminin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bundaqı əlavə və ticarət siyasətini formalaşdıran bütün dövlət strukturlarının fəaliyyətlərinin ticarət sahəsində mövcud olan problemlərin həllinə yönəltməkdən ibarətdir. Mövcud proqrama əsasən həyata

keçirilməsi nəzərdə tutulan 25 əsas tədbir və bu tədbirlərə cavabdeh olan müvafiq dövlət qurumları müəyyənləşmişlər.

Bu proqram ilk baxışdan müsbət təsir bağışlasa da məzmununa görə, əvvəllər qəbul edilən bəyannamə xarakterli sənədlərdən heç nə ilə fərqlənmir. Belə ki, proqramın əsas çatışmamazlığı onun reallaşdırılmasının istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir.

Bundan əlavə mövcud proqramda strateji məqsədlər və onlara nail olmaq üçün hazırki dövrə xas olan ticarət siyasətinin əsas istiqamətləri burada özünə yer alır. Proqramda göstərilən tədbirlərə əsasən müasir şəraitdə Azərbaycanda xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilməlidir:

1. Gömrük məəcəlləsində gömrük tariflərinin, başqa vergi və rüsumların tətbiqini ÜDTT-nin, digər beynəlxalq iqtisadi təşkilatların tələblərinə və aparıcı dünya ölkələrin təcrübəsinə uyğun qurmaq, ticarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Belə ki, mövcud vergilərin, rüsumların, müxtəlif ödənişlərin ticarət və iaşənin, sahibkarlığın, bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması baxımından fasiləsiz olaraq təhlil edilməsi üçün daimi fəaliyyət göstərən Tarif Şurasının fəaliyyət göstərməsi;
2. Əlavə valyuta mənbələrinin axtarılması və ixrac məhsullarının çeşidinin artırılması, ixracat sahəsində dünya ölkələrinin təcrübəsində geniş istifadə olunması;
3. Mövcud müxtəlif formalarla bərabər, konsiqnasiya, kreditə ixrac, lizinq onun müasir tipli nəqliyyat, sığorta, anbarlar, informasiya sistemi və ixracın həvəsləndirilməsinin həyata keçirilməsi;
4. Ölkədə ixrac potensialının genişləndirilməsinin iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemində üzvi surətdə inteqrasiya edilməsinin əsas şərti emal sənayesi məhsullarının istehsal xərclərinin, onların keyfiyyətinin dünya bazarındakı standartlara və rəqabətin şərtlərinə uyğunlaşdırılmasının həyata keçirilməsi;
5. Gələcəkdə müasir texnologiyanın və avadanlığın tətbiqi isə bu sahədə ən uğurlu nəticələrin əldə edilməsinə səbəb ola bilər. Buna nail almaq üçün istehsalın və

məhsulun keyfiyyətini artırmaqla potensialı yüksək olan sahələrin prioritet inkişafına nail olmaq olar;

6. Ölkədə idxalın effektivliyinin artırılmasının əsas istiqamətlərindən biri yerli sənaye üçün zəruri olan xammal və yarımfabrikatların idxal qiymətlərinə nisbətən daha ucuz gələn istehsalının həyata keçirilməsinə nail olmaq ;
7. Ölkəyə alınmış xarici kreditlər və büdcə vəsaiti hesabına satınalmaların səmərəli mexanizminin təşkili, tenderlərin və müsabiqələrin keçirilməsi işinin keyfiyyətinin artırılmasında başlıca rol oynayır;
8. Respublikada əhalinin, müəssisələrin iqtisadi vəziyyəti nəzərə alınmaqla dünya ölkələrinin təcrübəsində geniş istifadə olunan idxalın müxtəlif rejimlərinin, belə ki, sərəhəyanı ticarət, konsiqnasiya, lizinq və s. geniş həyata keçirilməlidir;
9. Ölkədə xarici investisiyaları istehsal və xidmət sahələrinə yönəltmək üçün iqtisadi metodlardan geniş istifadə etmək lazımdır. Bunun üçün isə müəssisələr üçün əlverişli iş rejiminin yaradılması, ölkədə məqsədyönlü investisiya siyasəti aparmaq olduqca vacib bir məsələdir;
- 10.Ölkədə xarici ticarətin effektivliyinin artırılması, beynəlxalq iqtisadi təşkilatın, o cümlədən ÜDTT ilə əməkdaşlığı genişləndirmək, xarici ölkələrlə və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar yanında daimi nümayəndəliklər institutunun yaradılması;
- 11.Ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması üçün əsasən konsiqnasiyaya ixrac, kreditə ixrac və barter əməliyyatlarında maliyyə vəsaitlərinin və malların qanuni müəyyən edilmiş müddətlərində gətirilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi olduqca vacibdir. Bundan əlavə keyfiyyətsiz əmtəələrin idxalından müdafiə sisteminin işlənilib hazırlanması və bütün əlaqədar təşkilatlar tərəfindən sistemli şəkildə həyata keçirilməsi böyük səmərə verir;
- 12.Ölkədə xalq istehlakı mallarının keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə mərkəzləşdirilmiş qaydada nəzarətin həyata keçirilməsi;

13. Ölkədə ticarət və xidmət sahəsində sahibkarlığın inkişafı üçün peşə prinsipi üzrə sahibkarların ictimai biliklərinin yaradılmasının təşkili;
14. Ölkədə ticarət fəaliyyəti və onlarla bağlı sahələri tənzimləyən normativ-hüquqi aktların müasirləşdirilməsi;
15. Ölkədə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması işinin daha da yüksək səviyyədə təşkili üçün mövcud dünya təcrübəsindən yararlanmaq lazımdır;
16. Ölkədə ticarət mədəniyyətini, dizayn və xidmətlər üzrə keyfiyyəti yüksəltmək məqsədi ilə müasir reklamdən istifadə etmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, ticarət siyasətinin daxilində və beynəlxalq aləmdə yüksək səviyyədə təbliğ etmək məqsədi ilə əlaqələrin şəbəkələrinin genişləndirilməsi olduqca vacibdir.

Belə bir faktı göstərmək lazımdır ki, idxal rüsumlarından əldə edilən vəsait dövlət büdcəsi gəlirlərinin əsas hissəsini təşkil edir. Belə ki, 2015-cı il ərzində gömrük orqanları tərəfindən gömrük rüsum və yığımlarının hesabına dövlət büdcəsinə 2,0 mlrd. manat həmində vəsait köçürülüb ki, bu da büdcənin ümumi gəlirlərinin 14,5% -ni təşkil edir. Cari ildə isə gömrük rüsum və yığımlarının ümumi büdcədə payı 16,4% təşkil etməlidir. Belə ki, gömrük rüsum və yığımlarının dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsində xüsusi çəkisi 18% həddində tərəddüd edir. Belə ki, Azərbaycanda vergi yığımları ilə vəziyyətin lazımi səviyyədə olmadığı hazırki gömrük rüsum və yığımları ölkə iqtisadiyyatı üçün fiskal cəhətdən də zəruri mənbələrindən biri hesab edilir. Ölkəmizdə xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi zamanı bir sıra alimlərə diqqət artırılmalıdır.

Hazırda dünyada o cümlədən də Respublikamızda xarici iqtisadi əlaqələrin mahiyyətində yeni keyfiyyət dəyişiklikləri, qlobal qarşılıqlı asılılıqların dərinləşməsi meyli özünü biruzə verir. Göstərilən məsələlərin dövlətlərin iqtisadi inkişafının təcrid olunmuş halda həyata keçirilməsinin qeyri-mümkünlüyü istər-istəməz xarici amillərin tam ciddiliklə nəzərə alınmasını tələb edir. Dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsasən sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və milli xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, ayrılıqda bir ölkə özünün milli təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında,

iqtisadi inkişaf strategiyası - taktikasının seçilməsində daxili -xarici amillər vəhdət halında nəzərə alınmalıdır.

Hazırkı dövrdə ölkəmizin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri öz müstəqil ölkə iqtisadiyyatının yaranması və inkişaf etməsidir. Belə ki, beynəlxalq təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi müstəqillik siyasi suverenliyin əsas amildir. İqtisadi müstəqilliyə nail olmaq və bazar iqtisadiyyatına tam mənada keçmək üçün ilk növbədə bazar prinsiplərinə uyğun iqtisadiyyat formalaşmalı və beynəlxalq integrasiya əlaqələri yaranmalıdır.

Müasir dövrdə Azərbaycanda inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsini başa vurmuşdur. Ölkəmizin milli iqtisadiyyatımızın formalaşdırılması üçün ardıcıl həyata keçirilən iqtisadi islahatların effektivliyinə sıx bağlıdır. Hal – hazırda ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi islahatlarda dövlət əsas rol oynayır. Azərbaycan dövləti «açıq qapı» siyasəti yeritməsi onun dünya iqtisadi sisteminə integrasiyası üçün əlverişli şərait yaradır. Azərbaycan dünya iqtisadiyyatına integrasiyası prosesinin ilkin formalarından biri kimi xarici ticarətin siyasəti müstəsna rol oynayır.

Hal-hazırkı Avropa dövlətləri, İtaliyaq, fransa, Yunanıstan, MDB ölkələri ilə idxalın strukturunda Rusiya,Ukrayna, Qazaxstan, Gürcüstan böyük çəkiyə malikdirlər. RF- dan Respublikamızət vəət məhsulları, ağac materialları, kağız, parça, şüşə dəmir və polad məmulatlar, ixrac edilir. Bundan əlavə Ukraynadan isəət, süd, taxıl, şəkər, kağız, polad, dəmir, santexnika avadanlıqları, Qazaxstandan buğda, dəmir məmulatları, Türkmənistandan isəən çox qaz idxal olunurdu. Bütün bunlar onu göstərir ki, Azərbaycan bu dövlətlərlə əlverişli şərtlər əsasında özünün ticarət iqtisadi əlaqələrini qurmuşdur.

Faktlar göstərir ki, İxracın strukturunda İngiltərə, İtaliya, Fransa, Rusiya, Gürcüstan və Ukrayna respublikaları yüksək çəkiyə (75,6%) malikdirlər. Respublikamızdan həmin respublikalara əsasən neft, neft məhsulları, pambıq, üzüm və şərab qoz, fındıq, çay, tərəvəz ixrac edilir.

Belə bir faktı göstərmək lazımdır ki, milli gəlir yalnız istehsal prosesində formalaşır. Bu baxımdan dövlət stukturlara hər vasitə ilə istehsalla məşğul olan sahibkarlara iqtisadi yardım olunmalı, vergilərdə onlara güzəştlər olunmalı, bəzən isə onları vergilərdən 2 – 3 il müddətinə azad etmək olar.

Müasir şəraitdə sahələrarası proporsiyaların təkmilləşməsi və məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi üçün rayonlararası və rayondaxili əlaqələrə xüsusi fikir verilməlidir. Belə ki, bu isə səmərəsiz yükdaşımaların aradan qaldırılması ilə nəticələnə bilər. Belə ki, təbii və əmək ehtiyatlarının effektiv istifadəsinə əsaslanan və iqtisadi rayonlararası əmək bölgüsü, ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin mövcudluğuna xidmət edir . Hərgah iqtisadi əlaqələr effektiv əmək bölgüsünə, istehsalın kooperasiyasına əsaslanır.

Ölkəmizdə iqtisadi əlaqələrinin güclənməsi əmək bölgüsünün dərinləşməsi ilə üzvü surətdə bağlıdır. Bu işdə əmək bölgüsünün dərinləşməsi təbii sərvətlərin mənimsənilməsini və müxtəlif sənaye sahələrinin yaranmasını təkidlə tələb edir.

Ölkədə vahid nəqliyyat sisteminin və məhsuldar qüvvələrin inkişafı bir-biri ilə üzvü bağlıdır. Məhz vahid nəqliyyat şəbəkəsi daşımalarının həcm və keyfiyyət göstəricilərini təsir edir. Belə ki, vahid nəqliyyat şəbəkəsi geniş dövlətlərarası iqtisadi əlaqələr yaratmaqla, istehsalın ixtisaslaşması və kooperativləşməsini təmin edir. Həmçinin təbii resurslardan təbii-coğrafi və digər ehtiyatlardan səmərəli istifadəyə şərait yaradır.¹²

¹² A.Ş.Şəkərliyev Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər., Ç.2016

Azərbaycan Respublikasının MDB ölkələri və Gürcüstan üzrə 2000- 2015-ci illərdə qeyri-tarif məhdudiyyətləri tətbiq olunan məhsulların dəyər göstəriciləri (milli valyutalarla)¹³

Ölkələr	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Azərbaycan mln.man	7136,1	8540,2	12521,5	18766,2	28362,5	40139,2
Belarus Belarus rublu	36514,1	49981,2	65068,2	79267,2	97165,5	128829,8
Qazaxstan mlrd.tenqe	4672,1	5870,4	7590,5	10213,8	12849,9	16052,6
Qırğızıstan Mln somla	93871,5	94351,7	100899,4	113800,2	141897,5	185013,7
Moldova mln.ley	37617,9	32051,	37654,9	44755,4	53426,6	62847,2
Özbəkistan mlrd.sumla	9664,2	12261,4	15210,6	20759,5	28186,7	36839,6
Rusiya mlrd.rublla	23243,4	17048,2	21625,3	26903,6	35111,2	41668,1
Tacikistan mln. sumla	3171,6	6167,5	7206,4	9335,4	13804,7	17706,8
Ukrayna mlrd.manat	275,5	345,6	441,7	544,8	721,6	949,5

2015-ci ilin yekunlarına görə, ölkədə nəqliyyat müəssisələri və avtomobil nəqliyyatında fəaliyyət göstərən fiziki şəxslər tərəfindən yük daşınması 2010-ci ilə nisbətən 50,5% artmışdır. Yük daşımalarda özəl sektorun xüsusi çəkisi 66% təşkil etmişdir.

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Respublikamızın xarici ticarət əlaqələrinin yaxşılaşdırılması və idxal-ixrac strukturunun keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün bir sıra istiqamətlərdə məqsədyönlü işlər həyata keçirilməlidir. Belə ki, investisiya siyasəti sahəsində müəyyən təkmilləşdirmələr aparılmalıdır. Belə ki, respublikamızın dünya ticarət dövriyyəsində payını artırmaq üçün ölkəmiz ümumdünya əmək bölgüsündə daha çox məhsul, xidmət və işlə təmin etmək lazımdır. Azərbaycanda belə keyfiyyətli

¹³ Mənbə: “Azərbaycan Respublikası DCK” materialları, B. 2016

məhsul və xidmətləri istehsal edə biləcək müəssisələrin yaradılması üçün lazım olan vəsaitləri axtarıb tapmaq vacibdir. Bu baxımdan ölkəmizdə əlverişli investisiya siyasəti yeritməli, xarici investorları ölkəyə cəlb etmək üçün müxtəlif işlər həyata keçirilməlidir. Belə ki, ölkədə bu işlər işlək qanunlarla tənzimlənməlidir. Respublikamızda «Xarici investisiyanın qorunması haqqında» Qanun və 1995-ci il 13 yanvar tarixində qəbul olunmuş «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Qanun mövcuddur.

Ölkəmizdə gömrük sisteminin işinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması istiqamətində vacib işlər görülür. Bu qanunlardan ən əsası vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin yaradılması sahəsindəki işləri göstərmək olar. Ölkədə vahid informasiya sisteminin yaradılması gömrük orqanları arasında operativ informasiya mübadiləsini, onların iş prinsipini təmin etməklə gömrük sisteminin işini daha da yaxşı təşkil etməyə şərait yaradır.

Belə bir vacib məsələni göstərmək lazımdır ki, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı təkcə gəlir götürmək deyil, bundan başqa ölkəni iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirmək və təbii, əmək resurslarından effektiv üçün şərait yaratmaqdır. Hal-hazırda Respublikamızda idxal və ixrac əməliyyatlarının müvafiq dövlət konsepsiyasının işlənilib hazırlanması, Respublikanın ixrac potensialının artırılması, stimullaşdırılması, səmərəli idxal strategiyasının işlənilib hazırlanması olduqca vacibdir. Bundan əlavə idxalı əvəz edən rəqabət qabiliyyətli əmtəələr istehsalı sahələrinin inkişaf etdirilməsi, ticarət dövriyyəsini sürətləndirmək məqsədilə gömrük nəzarəti sisteminin daha da müasirləşdirilməsi olduqca əhəmiyyətlidir.

Müasir dövrdə xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı milli iqtisadiyyatın səmərəliliyi nöqteyi nəzərindən qiymətləndirilməlidir. Ölkənin milli iqtisadi inkişaf strategiyası ilə üzvü surətdə öyrənilməlidir. Belə ki, xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı ölkə iqtisadiyyatının effektivliyini yüksəltmək, onun beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığa daxil olması üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır.

Artıq 1993-ci ildən Respublikamız dünyanın bir çox ölkələri ilə ikitərəfli iqtisadi əlaqələr yaratmışdır. Belə ki, Respublikamızın xarici ticarət əlaqələrində uzaq xarici ölkələrin xüsusi olaraq Avropa ölkələrinin xüsusi çəkisi yüksəlmişdir. Bundan əlavə

MDB ölkələrininki isə birqədər. Belə ki, 2015-ci ildə ixracda MDB ölkələrinin payı 11,1%, xarici ölkələrin payı isə 88,9%, idxalda isə bu rəqəmlər müvafiq olaraq 36,4% və 63,6% təşkil etmişdir.

Ölkəmizdə keçid dövrünün ilk illərində başlayaraq xarici ticarət əlaqələrini təkmilləşdirmək üçün müəyyən tədbirlər görülmüşdür. Ölkədə xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi barədə verilən fərmanlar və qəbul edilən qərarlar Respublikamızda xarici ticarətin inkişafına məkan vermişdir.

Ölkəmizdə 1991-ci ildən başlayaraq yeni gömrük tarif sisteminin tətbiqi və onun qüvvəyə minməsi təbii ki, dövrün, dövrün tələbidir. Belə ki, ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatların I mərhələsi 2000-ci ilə qədər olan dövrü əhatə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yeni tariflər sisteminə keçid ilk növbədə daxili istehsalı stimullaşdırmaq məqsədini güdür. Belə ki, yeni tarif layihəsində əmtəələrin istehsalı üçün kənardan gətirilən xammala tətbiq edilən gömrük rüsumları demək olar ki, azaldılmışdır. Belə ki, hansı əmtəə ki, burada istehsal olunub bazara buraxılacaqs, onunla eyni olan əmtəə xaricdən gətiriləndə onun gömrük idxal rüsumları yüksək olacaqdır. Burada yeni tariflər sistemində bu gün idxalda daha çox yer tutan mallar üzrə müəyyən edilmiş gömrük tarifləri müəyyənləşdirilərək real gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi kimi çətin problemlərin qismən aradan qalxmasına çalışmaq lazımdır.

Hazırki şəraitdə Azərbaycan iqtisadiyyatının yalnız daxili inkişaf vasitələri hesabına dirçəldilməsi mümkün deyil. Belə ki, daxili potensialdan daha çox istifadə etməklə yanaşı xarici amillərdən də mümkün olduğu qədər istifadə olunması vacibdir. Belə ki, Respublikamızın beynəlxalq ticarət və gömrük təşkilatları ilə əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi ölkəmizin iqtisadiyyatı, xüsusi ilə xarici ticarət əlaqələri üçün mühüm rol oynayır.

Belə ki, ticarət və gömrük işi sahəsində dünya ölkələri ilə əməkdaşlıq ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr əsasında həyata keçirilir. Belə əməkdaşlığın həyata keçirilməsinin bu cür növləri vardır:

a) Azad ticarət zonaları

- b) Gömrük ittifaqları**
- c) Ümumi və ya vahid bazar**
- d) İqtisadi və valyuta ittifaqı**

Qeyd etmək lazımdır ki, azad ticarət zonası gömrük işi və ticarət sahəsində əməkdaşlığın geniş yayılmış formasıdır. Azad ticarət zonası daxil olan ölkələr öz aralarında ticarət və gömrük maneələrini aradan qaldırmaq barədə razılığa gəlirlər. Bundan başqa birbaşa və ya tədricən öz aralarında ticarətdə gömrük rüsumlarını tamamilə ləğv edirlər. Azad ticarət zonasına daxil olan ölkələr öz müstəqilliklərini tam saxlayır və bu zonaya daxil olmayan ölkələr barəsində hər biri ayrılıqda siyasət yurudurlər. Bundan əlavə bu dövlətin hər biri öz gömrük tariflərini də saxlayırlar.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi gömrük ittifaqı bu sahədə əməkdaşlığın nisbətən yüksək pilləsi hesab edilir. Belə ki, gömrük ittifaqına daxil olan ölkələr öz aralarındakı ticarətdə gömrük rüsumları tətbiq olunmur. Gömrük ittifaqına vahid tarif siyasətindən istifadə edirlər və 3-cü ölkələrə qarşı eyni siyasəti həyata keçirirlər. Belə ki, gömrük ittifaqına daxil olan ölkələrin hüdudları bir qədər məhdudlaşdırılır. Bundan onlar könüllü surətdə öz hüquqlarının bir hissəsini formalaşdırılmış mərkəzi orqana verirlər. Buna misal olaraq MDB daxilində bir neçə ölkənin yaratdığı gömrük ittifaqını və ya ASEAN-ı ölkələrini göstərmək olar.

Dünya ölkələrində bu sahədə əməkdaşlığın ali forması isə ümumi və ya vahid bazar mərhələsidir. Belə ki, ölkələr arasında yalnız əmtəələr deyil, eləcə də kapital və əmək resursları da sərbəst iştirak edirlər.

Qloballaşma şəraitində beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın ən yüksək forması iqtisadi və valyuta ittifaqı mərhələsidir. Belə ki, bu cür ittifaqa daxil olan ölkələr arasında sərhədlər formal xarakterə malikdir. Belə ki, Avropa İttifaqı ölkələrin əməkdaşlığın göstərilən mərhələsindədir. Bu ölkələrdə ayrı-ayrı sahələr üzrə iqtisadiyyatın inkişafı birlikdə tənzimlənir və ittifaq daxilində vahid valyuta işləyir. Məsələn Avropada.

Dünyada ticarət və gömrük işi sahəsində dünya ölkələri arasında mövcud olan ən əsas təşkilatlardan biri ÜDTT- dir. Təşkilat 1948-ci ildən Tarif və Ticarət üzrə Baş Saziş adı altında fəaliyyət göstərmişdir. Yalnız 1994-cü il aprelin 15-də Mərakeşdə keçirilən Uruqvay raundunun son iclası zamanı təşkilatın adı dəyişdirilərək ÜTT adlandırılmışdır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı beynəlxalq ticarətin və ticarət siyasətinin tənzimlənməsi sahəsində əsas rol oynayır. Bu təşkilat ölkələrdə əlverişli şərait yaradılması rejim milli rejim tətbiq edir. Bundan əlavə ticarətdə ayrı-seçkiliyə yol verməmək və tərəflərin hüquq və vəzifələrinin bərabərliyinin təmin etmək məsələsi daima diqqət mərkəzindədi. Həmçinin ticarət maneələrinin tədricən aradan qaldırılması və xarici ticarətin tənzimlənməsində yalnız gömrük tariflərinin tətbiq edilməsi məsələlərinə də xüsusi diqqət yetirilir.¹⁴

Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olma prosesi 1997-ci ilin iyunundan başlayıb. Respublikamız 1997-ci ilin iyununda Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq üçün müraciət etmiş və müşahidəçi statusunda bu təşkilata qəbul edilmişdir. Odur ki, 1997-ci ilin iyulunda Ümumdünya Ticarət Təşkilatı tərəfindən Respublikamız üzrə işçi qrupu yaradılmışdır. Mövcud komissiyanın tərkibinə ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələrini təmsil edən Almaniya, Yaponiya, Kanada, Türkiyə, Avstraliya, Yeni Zelandiya, İndoneziya və Tailand kimi ölkələr daxildir. Komissiyanın sədri Almaniyanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatı yanında olan daimi nümayəndəsidir.

Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətinin bütün aspektlərini əhatə edən “Xarici ticarət rejimi haqqında Memorandum” u hazırlanmış və 1999 –cu ilin 22 martından ÜTT-nin Cenevredeki katibliyinə təqdim olunmuşdur və üzv ölkələr arasında yayılmışdır. ÜTT –nin qadağalarına uyğun olaraq. Katiblikdə Azərbaycan Respublikasının üzv olması ilə əlaqədar müvafiq işçi qrupu yaradılmışdır.

Respublika Prezidentinin 1999-cu il 23 iyul tarixli 160 sayılı “Azərbaycan Respublikasında ticarətin tənzimlənməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” fərmanı ilə təsdiq edilmiş. Azərbaycan Respublikasında 1999-2002-ci illər üçün ticarətin inkişafı üzrə Dövlət proqramında ÜDTT – yə qəbul prosesinin sürətləndirilməsi

¹⁴ A.Ş.Şəkərliyev. Azərbaycan iqtisadiyyatı: Reallıqlar və perspektivlər . B. 2016

əsas tədbirlərdən biri kimi göstərilmişdir, həmin fərmanın icrası həyata keçirmək üçün on beş nazirlik və təşkilatını nümayəndələrindən ibarət müvafiq Əlaqələndirmə Şurası yaradılmışdır. Əlaqələndirmə qrupunun qəbul etdiyi Üzvolma Konsepsiyasına əsasən ÜDTT ilə danışıqlarda Azərbaycan Hökumətinin mövqeyi 6 prinsipi üzrə müəyyən edilir.

Azərbaycanda inkişaf olan keçid iqtisadiyyatı ölkə olduğunu nəzərə alaraq ÜDTT çərçivəsində digər ölkələrə verilmiş müvafiq güzəştləri əldə etmək:

1. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tam tətbiq olunanadək maksimum uzunmüddətli keçid dövrünün tələblərinin nəzərə alınması;
2. Ölkə iqtisadiyyatı, xüsusi ilə də sənayesi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən əmtəələr üzrə yüksək idxal gömrük rüsumlarının tətbiqin həyata keçirilməsi;
3. Gömrük rüsumlarının aşağı salınması qaçılmaz olduğu halda ortalama rüsumların eyni səviyyədə saxlanması məqsədilə müəyyən əmtəələr üzrə rüsumların endirilməsi, digərlərin isə əksinə yüksəldilməsinə əməl etmək;
4. Xidmətlər sahəsində danışıqlar zamanı inkişaf etməkdə olan ölkələrə verilən xüsusi və differensial güzəştli rejimin Respublikada tətbiq edilməsi ;
5. Kənd təsərrüfatı sahəsində asubsidiyalar üzrə danışıqlar zamanı illik kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalının 10 % həcmində subsidiya verilməsini həyata keçirmək;

Tədqiqatlara görə respublikamızda Ümumdünya Ticarət Təşkilatı üzv olmaqla bir sıra qazanclar əldə etməklə bərabər müəyyən zərzərlərdə ola bilər.

Respublikanın qazanacağı bunlardır:

1. ÜDTT institutları vasitəsilə geniş və zəngin informasiyaya çıxış əldə edilir və bunların köməyi ilə ticarət mübahisələrinin ədalətli həllinə nail olunur;
2. Sahibkar üçün ÜDTT –yə üzv olan dövlətlərin bazarına təminatlı çıxış imkanları əldə olunur;

3. Ölkə bazarında rəqabət artır, istehlakçılar daha ucuz və keyfiyyətli əmtəələr alırlar;
4. Respublikanın müntərəqqi texnologiyaların, nou-hauların əldə edilməsi imkanları çoxalır;
5. Milli qanunvericiliyin beynəlxalq qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması prosesi həyata keçirilir;
6. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının daxilində xarici-iqtisadi fəaliyyəti sahəsində işləmək üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması imkanları genişlənilir;
7. Ölkədə iqtisadiyyatın idarə olunmasında, xüsusən də xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində dövlətin rolu azalır, bu isə xarici ticarət və investisiya əməkdaşlığın stimullaşdırır;
8. Ölkəyə inam verir onun investisiya və kredit riskliyi azalır;
9. Bu təşkilata üzv olan bütün ölkələrin ərazisində təminatlı tranzit hüququ əldə edilir;
10. Xarici ticarət prosesdurların sadələşdirilməsi, idxal və ixrac əməliyyatlarının uçuotu və hesabatı sisteminin şəffaflaşdırılması və korrupsiyanın həcmi azalır.

Bununla yanaşı bir sıra zərərlərdə yarana bilər:

1. Ümumi adaptasiya tənəzzülü;
2. Ölkədə dövlət büdcəsinə azalmasına baş vere bilər;
3. Texnologiyanın idxalı üzrə patentlərdən istifadəyə görə komisiyon haqların ödənişi sənayenin xərclərini artırır və onların qiymət rəqabətinin uduşunu azaldır;
4. Yerli istehsalın müdafiəsi imkanları azalır;
5. Tənzimlənen qiymətlərin dünya bazar səviyyəsinə çatdırılması istehlakçıların xərclərini artırır;

6. Hazır əmtəənin idxalının üstün gəlirliyi baxımından idxalı əvəz edə biləcək sahələrə investisiya qoyuluşunun səmərəliliyi aşağı düşür və nəticədə milli iqtisadiyyata ümumi investisiya qoyuluşu azalır.

Hal-hazırda Respublikamız Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük prosedurasının ikinci mərhələsini başa çatdırmışdır. Artıq Respublikamızda Ümumdünya Ticarət Təşkilatını arasında birbaşa danışıqlar 2002-ci ilin 15 mayında təşkilatın Jenevrədə yerləşən mənzil –qərargahında baş tutmuşdur.

Hal-hazırda gömrük işi sahəsində beynəlxalq sahədə mövcud olan digər bir nüfuzlu beynəlxalq təşkilat isə Ümumdünya Gömrük Təşkilatıdır. (ÜGT). Təşkilat 1952-ci ildə Gömrük Əməkdaşlığı Şurası (GƏS) adı altında fəaliyyət göstərmişdir. Yalnız 1994-cü ildə təşkilatın adı dəyişdirilərək Ümumdünya Gömrük Təşkilatı adlanır.

Hal-hazırda Azərbaycanın bu təşkilatla sıx qarşılıqlı əlaqələri vardır. Belə ki, Respublikamız hələ 1995-ci ildən Ümumdünya Gömrük Təşkilatının üzvüdür.

Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı ilk növbədə ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin genişləndirilməsinə əsaslanır. Respublikamız isə ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf strategiyasında dünya təsərrüfatı və xarici ticarət sistemində inteqrasiyası sahəsində mühüm rol oynayır. Bu isə Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişaf etməsinə xidmət edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

1. Hal-hazırda dünya ölkələrində çox mürəkkəb və bəzən də ziddiyyətli proseslər həyata keçirilir. Bu isə bu dəyişikliklərin nəzərə alınmasını tələb edir. Belə ki, elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi; qlobal iqtisadi problemlərin çətinləşməsi, ərzaq, energetika, xammal problemlərinin meydana çıxması və maliyyə böhranına gətirib çıxarır. Buna görə də ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının və iqtisadi siyasətlərinin qarşılıqlı asılılığının güclənməsi prosesi baş verir. Ona görə də müxtəlif ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin uyğunlaşdırılması və yaxınlaşdırılması meylləri get-getə artır. Qlobal miqyasında sənayenin və maliyyənin təmərküzləşməsi, prosesi Trans Milli kompaniyalar arasında texnoloji biliklərin yaranmasına səbəb olur.

2. Dünyada həyata keçirilən beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq, bu prosesdə iştirak edən dövlətlərin hər biri üçün əlverişlidir. Belə ki, bəzən ayrı-ayrı ölkələrin maraqları, habelə ölkə daxilində cəmiyyətin ümumi maraqları ilə XİF subyektlərinin xüsusi maraqları bir-birinə uyğun gəlmədikdə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın ayrı-ayrı ölkələr miqyasında isə XİF-in tənzimlənməsi zərurəti meydana gəlməşdir.

3. Belə ki, dünya təsərrüfat sistemində ölkələrin iştirakı daha çox əsasən xarici ticarət və kapitalın idxalı üzrə baş verir.

Hal-hazırda dünyada ölkələrin iqtisadiyyatının ümumi böhranı baş verib. Bundan əlavə istehsalın texniki və texnoloji səviyyəsinin dünya standartlarından xeyli aşağı düşməsi ilə xarakterizə olunur.

Xarici ölkədə bazarında və istərsə də daxili bazarda rəqabətə davamlı məhsul istehsalı xeyli azalıb. Bu baxımdan ölkə istehsalında effektiv struktur dəyişikliyi aparılmadan ölkə iqtisadiyyatının xarici rəqabətdən qorumaq olduqca çətindir.

4. Hal-hazırda Azərbaycanda xarici ticarət sahəsinin dövlət tənzimlənməsinin formalaşmış mexanizmi beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın sərbəstləşdirilməsi ideyasının həddindən çox ilahiləşdirilməsi nəticəsində ölkəmizin inkişaf xüsusiyyətləri və tələblərini nəzərə almaq olmur. Belə ki, yerli istehsalçıların daxili bazarda xarici rəqabətdən effektiv müdafiəsini təmin edən, iqtisadiyyatın struktur yenidənqurulması, istehsalın texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsi, milli sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi siyasəti zəif həyata keçirilir. Bu baxımdan ölkəmizdə idxalın tənzimlənməsini yalnız gömrük-tarif metodları vasitəsilə həyata keçirilməsi məqsədəuyğun sayılır.

Bütün bunlara baxmayaraq baxılan dövrdə ixrac istehsalının stimullaşdırılması, eləcə də iqtisadi cəhətdən səmərəli olmayan idxalı əvəz edə biləcək istehsal sahələrinin qorunması və canlandırılması məqsədilə müvafiq qeyri-tarif metodlarının tətbiqi də müstəsna rol oynayır. Belə ki, mövcud əlaqələrinin tənzimlənməsinin alətləri tam istifadə edilmir. Belə ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzvü olan ölkələr, liberal xarici iqtisadi rejimə malik inkişaf etmiş ölkələrin belə zəruri hallarda fasiləsiz olaraq, həyata keçirdiyi təsirli iqtisadi - inzibati tənzimləmə vasitələrinin tətbiqinə lazımi əhəmiyyət verilmir.

5. Gələcəkdə Respublikamızda dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasının mümkün olanı kimi bizcə dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə səmərəli şəkildə qovuşmuş, tarazlı inkişaf etmək qabiliyyətinə malik olan dinamik ölkə iqtisadi sistemin formalaşdırılması olduqca vacibdir.

Bu məqsədlə daxili bazarın bütövlüyünün təmin edilməsi, dünya təkrar istehsal strukturlarına diversifikasiya olunmuş ixrac potensialının təşəkkülü olduqca dəyərli hesab edilir.

Bu strategiyanın həyata keçirilməsi metodu kimi isə struktur və XİF birləşməsi çıxış edə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. «Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsi», Bakı, 2012.
2. «Gömrük Tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 1997
3. «Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydaları», Bakı, 1997
4. «Azərbaycanın xarici ticarəti: 2010-2015-ci illər», statistik məcmuə.
5. Şəkərəliyev A.Ş “Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”. Dərslik Bakı-1999.
6. Şəkərəliyev A.Ş Nuriyev C.Q ,Əliyev A.Ə “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”. Bakı-2003
7. «Osnovı tamocennoqo dela» pod obhey red. V.Q.Draqonova. Moskva , 1998
8. A.Киреев «Международная экономика», Москва, 1997- 1 том, 1999, 2-том
9. E.F.Avdokuşin, «Mejdunarodnie ekonomičeskie otnoşeniya», Moskva, 1999
- 10.M.Porter, «Mejdunarodnaya konkurensiya», Moskva, 1993
- 11.V.İ.Fomiçev. «Mejdunarodnaya torqovlya», Moskva, 1998
- 12.«Osnovı vneşneekonomičeskix znaniy» pod redaksiey İ.P.Fominskoqo, Moskva ,1994
- 13.«Mecdunarodnie ekonomičeskie otnoşeniya» pod obhey red. V.E.Rıbalkina, Moskva, 1998
- 14.Bulatov A.S. «Ekonomika», Moskva, 1999
- 15.Bulatov A.S. i dr. «Mirovaya ekonomika», Moskva, 1999
- 16.K.Şmitqorf, «Eksport: pravo i praktika mecdunarodnoy torqovli», Moskva. 1993

- 17.Kruqman P., Obstfeld M, «Mejdunarodnaya ekonomika: teoriya i politika». Perevod s anqliyskoqo, Moskva, 1997
- 18.Domink Salvatore, «Mejdunarodnaya ekonomika», perevod s anqliyskoqo, Moskva, 1998
- 24.2015 - ci ildə Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı haqqında. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2016
- 26.Основы внешнеэкономическихзнаний (отв. ред. И.П.Фаминский). М., «Международные отношения», 1990
- 27.Основы экономической теории (под. ред. В.Д.Каменева), М., изд-во МГТУ им.Н.Э.Баумана, 1996